

FILOKALIA

ŹRÓDŁA MONASTYCZNE
FILOKALIA 1

Strona tytułowa edycji weneckiej *Filokalii* z 1782 r.

FILOKALIA

Tom 1

Przekład

z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich

Cezary Dobak

Redakcja naukowa i opracowanie

Cezary Dobak

Szymon Hiżycki OSB

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

*Przekład na podstawie wydania weneckiego z 1782 r.
zestawiony z wydaniem ateńskim (1957–1963)*

Bardzo dziękujemy wszystkim, dzięki którym *Filokalia* może ukazać się
w naszym wydawnictwie: darczyńcom, pracownikom mediów, które
informowały o projekcie, i wszystkim życzliwym czytelnikom,
którzy otoczyli nasze prace swoją modlitwą.
Szczególne podziękowania dla Dariusza Gocławskiego
i Jacka Waksmundzkiego za udzieloną pomoc przy wydaniu tego dzieła.

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 22/2021, Tyniec, dnia 22.06.2021
† Szymon Hiżycki OSB, opat tyniecki

ISBN 978-83-8205-168-1

Wydanie pierwsze, Kraków 2023

© Copyright by Tyniec Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

Spis treści

Wykaz skrótów i cytowanej literatury 7

Pomiędzy marzeniem edytora a Wielką Encyklopedią.

Krótkie wprowadzenie w lekturę *Filokalii* (Szymon Hiziński OSB)..... 19

Nikodem Hagiorita

Wstęp do niniejszej księgi 35

Pseudo-Antoni Wielki

Pouczenia o zachowaniu ludzi i właściwym sposobie postępowania 49

św. Izajasz Anachoreta

O straży umysłu 89

Ewagriusz z Pontu

Szkic monastyczny 101

O rozróżnianiu namiętności i myśli 113

Z rozdziałów neptyckich 133

św. Jan Kasjan

O ośmiu złych myślach..... 137

Rozprawa o świętych ojcach ze Sketis oraz o rozróżnianiu 165

św. Marek Asceta

O prawie duchowym 185

O tych, którzy uważają, że zyskują usprawiedliwienie 209

List do mnicha Mikołaja..... 241

św. Hezychiusz z Synaju

Traktat o trzeźwości i cnocie	263
-------------------------------------	-----

{Ewagriusz z Pontu} św. Nil z Ankyry

Przedmowa do <i>Stu pięćdziesięciu trzech rozdziałów o modlitwie</i>	323
O modlitwie	327

św. Nil z Ankyry

Traktat ascetyczny	351
--------------------------	-----

św. Diadoch z Fotyki

Definicje.....	425
Traktat ascetyczny	427
Objaśnienie.....	487

św. Jan z Karpatos

Sto rozdziałów pocieszenia dla mnichów w Indiach	491
Ascetyczne i wielce budujące słowo dla mnichów z Indii.....	525

św. Teodor z Edessy

Sto rozdziałów	535
<i>Theoretikon</i>	569

Bibliografia.....	583
-------------------	-----

Indeks biblijny.....	609
Indeks rzeczowy	627
Indeks nazw własnych	665

Wykaz skrótów i cytowanej literatury

AEL. VH – AELIANUS, *Varia historia*. Polski przekład: KLAUDIUSZ ELIAN, *Opowiadania rozmaite*, przekł. i wstęp M. BOROWSKA, [w:] *Opowiadania rozmaite. Listy wieśniaków*, Warszawa 2005, s. 29–279.

ANTON. Ep. – ANTONIUS MAGNUS ABBAS, *Epistulae* (CPG 2330–2332). Polski przekład: św. ANTONI, *Listy*, [w:] *ŹrMon* 35, s. 161–213.

ARIST. EN – ARISTOTELES, *Ethica Nicomachea*. Polski przekład: ARYSTOTELES, *Etyka nikomachejska*, przekł., wstęp i koment. D. GROMSKA, wiele wydań.

ATHAN AL. VA – ATHANASIUS ALEXANDRINUS, *Vita Antonii* (CPG 2101). Polski przekład: ATANAZY ALEKSANDRYJSKI, *Żywot św. Antoniego*, przekł. E. DĄBROWSKA, [w:] *ŹrMon* 35, s. 75–146.

Augustyn z Hippony (AVG.)

c. acad. – *Contra Academicos*. Polski przekład: *Przeciw akademikom*, przekł. K. AUGUSTYNIAK, wstęp i przyp. W. DAWIDOWSKI, Kraków 2007.

conf. – *Confessiones*. Polski przekład: *Wyznania*, przekł. Z. KUBIAK, wiele wydań; *Wyznania*, przekł. S. STABRYŁA, Kraków 2020.

retract. – *Retractationes*. Polski przekład: *Sprostowania*, [w:] *O nauce chrześcijańskiej. Sprostowania*, przekł. J. SUŁOWSKI, wstęp i oprac. E. STANUŁA, Warszawa 1979, s. 149–303.

Avg. – Aurelius Augustinus episcopus Hipponensis → Augustyn z Hippony

BARS. Resp. – BARSANUPHIUS ET IOHANNES, *Quaestiones et responsiones* (CPG 7350). Polski przekład: zob. *ŹrMon* 69.

Basil. Caes. – Basilius Caesariensis Cappadociae → Bazyli z Cezarei

Bazyli z Cezarei (BASIL. CAES.)

Ep. – *Epistulae* (CPG 2900). Polski przekład (wybór): *Listy*, przekł. i wstęp W. KRZYŻANIAK, Warszawa 1972.

- Reg. fus. tract.* – *Regulae fusius tractatae* (CPG 2875). Polski przekład: *Reguły dłuższe*, [w:] ŻrMon 6, s. 52–181.
- Reg. brev. tract.* – *Regulae brevius tractatae* (CPG 2875). Polski przekład: *Reguły krótsze*, [w:] ŻrMon 6, s. 188–453.
- BH – Biblia Hebraica
- BHG – *Bibliotheca Hagiographica Graeca*, t. 1–3, wyd. F. HALKIN, Bruxelles 1957³ (Subsidia Hagiographica, 8a); *Bibliotheca hagiographica graeca. Auctarium*, wyd. F. HALKIN, Bruxelles 1969 (Subsidia Hagiographica, 47); *Bibliotheca hagiographica graeca. Novum Auctarium*, wyd. F. HALKIN, Bruxelles 1984 (Subsidia Hagiographica, 65).
- BOK – Biblioteka Ojców Kościoła, 1992–
- BOK 24 – *Pierwsi apologety greccy: Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz*, przekł., wstępy i koment. L. MISIARCZYK, oprac. J. NAUMOWICZ, Kraków 2013².
- CIC. *fin.* – MARCUS TULLIUS CICERO, *De finibus bonorum et malorum*. Polski przekład: CYCERON, *O najwyższym dobru i złu*, [w:] *Pisma filozoficzne*, t. 3: *Księgi akademickie. O najwyższym dobru i złu. Paradoxy stoików. Rozmowy tuskulańskie*, przekł. W. KORNATOWSKI, koment. K. LEŚNIAK, Warszawa 1961, s. 155–442.
- Clem. – Clemens Alexandrinus → Klemens Aleksandryjski
- CPG – *Clavis Patrum Graecorum*, wyd. M. GEERARD, t. 1–5, Turnhout 1974–1987; *Clavis Patrum Graecorum. Supplementum*, wyd. M. GEERARD, J. NORET, Turnhout 1998.
- CPL – *Clavis Patrum Latinorum*, wyd. E. DEKKERS, AE. GAAR, Steenbrugis 1995³.
- DIAD. *Perf.* – DIADOCHUS PHOTICENSIS, *Capita centum de perfectione spirituali* (CPG 6106). Polski przekład: DIADOCH z FOTYKI, [w:] niniejszy tom, s. 427–486; przekł. na podstawie SCh 5 bis: ŻrMon 99, s. 53–141.
- Diels-Kranz – *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 3 t., wyd. H. DIELS, W KRANZ, Berlin 1951–1952⁶.
- DION. AR. *De div. nom.* – PSEUDO-DIONYSIUS AREOPAGITA, *De divinis nominibus* (CPG 6602). Polski przekład: PSEUDO-DIONIZY AREOPAGITA, *Imiona Boskie*, [w:] *Pisma teologiczne*, przekł. M. DZIELSKA, przedm. T. STĘPIEŃ, Kraków 1997, s. 45–160.
- D.L. – *Diogenes Laertius*. Polski przekład: DIOGENES LAERTIOS, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, przekł. I. KROŃSKA, K. LEŚNIAK, W. OLSZEWSKI,

oprac., przekł., przypisy i skorowidz I. KROŃSKA, wstęp K. LEŚNIAK, Warszawa 2012⁵ (Biblioteka Klasyków Filozofii).

DSAM – *Dictionnaire de spiritualité ascétique et mystique. Doctrine et histoire*, vol. 1–17, Paris 1937–1995.

EPICUR. – EPICURUS = *Epicurea*, wyd. H. USENER, Lipsiae 1887.

Euseb. Caes. – Eusebius Caesariensis → Euzebiusz z Cezarei

Euzebiusz z Cezarei (EUSEB. CAES.)

HE – *Historia Ecclesiastica* (CPG 3495). Polski przekład: zob. ŻMT 70.

VC – *Vita Constantini* (CPG 3496). Polski przekład: zob. ŻMT 44.

EPICT. *Ench.* – EPICTETUS, *Enchiridion*. Polski przekład: EPIKTET, *Encheiridion*, przekł. L. JOACHIMOWICZ, Warszawa 1961 (Biblioteka Klasyków Filozofii).

Evagr. Pont. – Evagrius Ponticus → Ewagriusz z Pontu

Ewagriusz z Pontu (EVAGR. PONT.)

Ad Eul. – *Tractatus ad Eulogium* (CPG 2447). Polski przekład: *Traktat dla Eulogiusza mnicha*, [w:] ŻrMon 36, s. 79–130.

Ad mon. – *Sententiae ad monachos* (CPG 2435). Polski przekład: *Do mnichów mieszkających we wspólnotach*, [w:] ŻrMon 18, s. 313–326.

Antirrh. – *Antirrheticus* (CPG 2434). Polski przekład: *O sporze z myślami*, [w:] ŻrMon 36, s. 149–221.

Antirrh. Prl. – *Antirrheticus (prologus)*. Polski przekład: *O sporze z myślami (wstęp)*, [w:] ŻrMon 36, s. 151–155.

Cap. cogn. – *Capita cognoscitiva* (CPG 2433). Polski przekład: *Rozważania*, [w:] ŻrMon 36, s. 233–249.

De mal. cogit. – *De malignis cogitationibus* (CPG 2450). Polski przekład: *O rozróżnianiu namiętności i myśli*, [w:] niniejszy tom, s. 113–132; przekł. na podstawie SCh 438: ŻrMon 18, s. 361–406. Wersje w *Filokalii* i SCh 438 różnią się od siebie objętością (SCh jest dłuższa) oraz numeracją. W miejscach, gdzie występują różnice w numeracji, zastosowano w niniejszym tomie następujący zapis: *De mal. cogit.* X[X] – pierwsza liczba odpowiada SCh, druga, podana w nawiasie kwadratowym, *Filokalii*; brak tej ostatniej oznacza brak fragmentu w tekście *Filokalii*.

De or. – *De oratione* (CPG 2452). Polski przekład: [EWAGRIUSZ Z PONTU] NIL z ANKYRY, *O modlitwie*, [w:] niniejszy tom, s. 327–350; ŻrMon 18, s. 275–305.

- De or. Praef.* – *De oratione (praefatio)*. Polski przekład: [EWAGRIUSZ Z PONTU] NIL Z ANKYRY, *Przedmowa do stu pięćdziesięciu trzech rozdziałów o modlitwie*, [w:] niniejszy tom, s. 323–325; *ŻrMon* 18, s. 275–278.
- De vit.* – *De vitiis quae opposita sunt virtutibus* (CPG 2448). Polski przekład: *O wadach, które przeciwne są cnotom*, [w:] *ŻrMon* 18, s. 439–446.
- Ep.* – *Epistulae* (CPG 2437). Polski przekład: *Listy*, [w:] *ŻrMon* 18, s. 129–221.
- Gn.* – *Gnosticus* (CPG 2431). Polski przekład: *O poznaniu*, [w:] *ŻrMon* 18, s. 259–271.
- Expos. in Prov.* – *Expositio in Proverbia Salomonis* (CPG 2456).
- Keph. gn.* – *Kephalaia gnostica* (CPG 2432).
- Pr.* – *Practicus* (CPG 2430). Polski przekład: *Traktat o praktyce [ascetycznej]*, [w:] *ŻrMon* 18, s. 225–255.
- Pr. Prl.* – *Epistula ad Anatolium*. Polski przekład: *Traktat o praktyce [ascetycznej], Wstęp – List do Anatola*, [w:] *ŻrMon* 18, s. 225–228.
- Rer. mon. rat.* – *Rerum monachalium rationes* (CPG 2441). Polski przekład: *Szkic monastyczny*, [w:] niniejszy tom, s. 101–111; przekł. na podstawie PG 40, kol. 1252d–1264c: *ŻrMon* 18, s. 339–351. Ponieważ w PG tekst został podzielony na rozdziały, a w *Filokalii* nie, w przypisach zastosowano podwójną numerację według następującego schematu: *Rer. mon. rat.* I[1,1–1] – pierwsza wartość, zapisana cyframi rzymskimi, odnosi się do rozdziału podanego wg PG, a wartość w nawiasie kwadratowym, zapisana cyframi arabskimi, podaje stronę i wersy za edycją ateńską *Filokalii*.
- Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, wstęp, przekł. i oprac. J. NAUMOWICZ, Kraków 2012.
- Φιλοκαλία – Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, τ. Α'–Ε', Ἀθήναι 1957–1963.
- Greg. Naz. – Gregorius Nazianzenus → Grzegorz z Nazjanzu
- Greg. Nys. – Gregorius Nyssenus → Grzegorz z Nyssy
- Grzegorz z Nazjanzu (GREG. NAZ.)**
- Carm. de se ipso* – *Carmina de se ipso* (CPG 3036). Polski przekład (wybór): J.M. SZYMUSIAK, *Grzegorz Teolog – u źródeł chrześcijańskiej myśli IV wieku*, Poznań 1965.
- Or.* – *Orationes XLV* (CPG 3010). Polski przekład (wybór): *Mowy wybrane*, przekł. zbiorowy, Warszawa 1967.

Grzegorz z Nyssy (GREG. NYS.)

v. Moys. – *De vita Moysis* (CPG 3159). Polski przekład: zob. ŻMT 50.

Hom. in Cant. – *In Canticum canticorum homiliae XV* (CPG 3158). Polski przekład: zob. ŻMT 43.

HDT. – HERODOTUS. Polski przekład: HERODOT, *Dzieje*, przekł. i oprac. S. HAMMER, wiele wydań.

HERMIAS *Irris.* – HERMIAS, *Gentilium philosophorum irrisio* (CPG 1113). Polski przekład: HERMIASZ, *Satyra na filozofów pogańskich*, [w:] BOK 24, s. 501–507.

Hesych. S. – Hesychius Sinaiticus → Hezychiusz z Synaju

HES. *Op.* – HESIODUS, *Opera et Dies*. Polski przekład: HEZJOD, *Prace i dni*, przekł., wstęp i objaśn. W. STEFFEN, Wrocław 1952; *Prace i dni*, [w:] HEZJOD, *Narodziny bogów (Theogonia). Prace i dni. Tarcza*, przekł., wstęp i przyp. J. ŁANOWSKI, Warszawa 1999, s. 61–82.

Hesych. S. *Temp.* – HESYCHIUS SINAITICUS, *De temperantia et virtute* (CPG 7862). Polski przekład: HEZYCHIUSZ z SYNAJU, *Traktat o trzeźwości i cnocie*, [w:] niniejszy tom, s. 263–319.

HIŻYCKI – SZ. HIŻYCKI, *W cieniu płonącego krzewu*, [w:] Św. HEZYCHIUSZ z SYNAJU, *Wybór tekstów z I tomu „Filokalii”*, przekł. C. DOBAK, Kraków 2018, s. 23–60.

HL – PALLADIUS MONACHUS, *Historia Lausiaca* (CPG 6036). Polski przekład: zob. ŻrMon 12.

HM – *Historia monachorum in Aegypto* (CPG 5620). Polski przekład: zob. ŻrMon 42.

HOM. *Od.* – HOMERUS, *Odyssea*. Polski przekład: HOMER, *Odyseja*, przekł., wstęp i przyp. R.R. CHODKOWSKI, Lublin 2020.

Ioh. Chrys. – Iohannes Chrysostomus → Jan Chryzostom

Ioh. Cass. – Iohannes Cassianus → Jan Kasjan

Ioh. Carp. – Iohannes Carpathius → Jan z Karpatos

IOH. CLIM. *Scal.* – IOHANNES CLIMACUS, *Scala paradisi* (CPG 7852). Polski przekład: JAN KLIMAK, *Drabina raju*, przekł. i koment. W. POLANOWSKI, oprac. i red. nauk. E. OSEK, przedm. ks. M. STAROWIEYSKI, wstęp A. JASIEWICZ, Kęty 2011 (Biblioteka Europejska – Antyk).

ISAI. ANACH. *Praes.* – ISAIACH ANACHORETUS, *De praesidium mentis*. Polski przekład: IZAJASZ ANACHORETA, *O straży umysłu*, [w:] niniejszy tom, s. 89–98.

IULN. POM. Vit. con. – IULIANUS POMERIUS, *De vita contemplativa* (CPL 998).
Polski przekład: zob. ŻrMon 17.

Jan Chryzostom (IOH. CHRYS.)

Comp. – *Comparatio regis et monachi* (CPG 4500). Polski przekład: *Porównanie króla z mnichem*, [w:] PSP 13, s. 186–191.

De precat. – *De precatatione* (CPG 4707).

De precat. or. – *De precatatione orationes 1–2* (CPG 4516).

Hom. in Matt. – *In Matthaëum homiliae 1–90* (CPG 4424). Polski przekład: zob. ŻMT 18 i 23.

In ep. II ad Cor. – *In epistulam II ad Corinthios argumentum et homiliae 1–30* (CPG 4429). Polski przekład: *Homilie do Drugiego listu św. Pawła do Koryntian*, przekł., wprowad. i noty A. PACIOREK, Częstochowa 2019.

Jan Kasjan (IOH. CASS.)

Coll. – *Collationes Patrum* (CPL 512). Polski przekład: zob. ŻrMon 28, 70, 80.

Instit. – *De institutis coenobiorum* (CPL 513). Polski przekład: zob. ŻrMon 100.

Jan z Karpatos (IOH. CARP.)

Ad mon. – *Capita hortatoria ad monachos in India* (CPG 7855). Polski przekład: *Ascetyczne i wielce budujące słowo dla mnichów z Indii*, [w:] niniejszy tom, s. 525–531.

Cap. hor. – *Capita hortatoria ad monachos in India* (CPG 7855). Polski przekład: *Sto rozdziałów pocieszenia dla mnichów w Indiach*, [w:] niniejszy tom, s. 491–524.

Klemens Aleksandryjski (CLEM.)

Paed. – *Paedagogus* (CPG 1376). Polski przekład: *Wychowawca*, przekł., wstęp i koment. M. SZARMACH, Toruń 2012.

Strom. – *Stromata* (CPG 1377). Polski przekład: *Kobierce zapisków filozoficznych dotyczących prawdziwej wiedzy*, t. 1–2, przekł. i koment. J. NIEMIRSKA-PLISZCZYŃSKA, Warszawa 1994.

LEGUTKO – R. LEGUTKO, *Komentarz*, [w:] PLATON, *Fedon*, przekł. i koment. R. LEGUTKO, Kraków–Warszawa 2017, s. 13–230.

LXX – Septuaginta

M.ANT. – Marcus Antoninus Imperator. Polski przekład: MAREK AURELIUSZ, *Rozmyślania*, przekł. M. REITER, wiele wydań.

MARC. ER. – Marcus Eremita → Marek Asceta

Marek Asceta (MARC. ER.)

De leg. – *De lege spirituali* (CPG 6090). Polski przekład: *O prawie duchowym*, [w:] niniejszy tom, s. 185–207; A. JASIEWICZ, *Święty Marek Mnich, „O prawie duchowym” (De lege spirituali. Sources chretiennes 445, s. 75–129), „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 45/2 (2012), s. 257–272.*

De his – *De his qui putant se ex operibus iustificari* (CPG 6091). Polski przekład: *O tych, którzy uważają, że zyskują usprawiedliwienie za sprawą czynów*, [w:] niniejszy tom, s. 209–239.

Nil. – Nilus Ancyranus → Nil z Ankyry

Max. – Maximus Confessor → Maksym Wyznawca

Maksym Wyznawca (MAX.)

Div. cap. – *Diversa capita ad theologiam et oeconomiam spectantia deque virtute et vitio* (CPG 7715) = Φιλοκαλία B', s. 91–186.

qu. Thal. – *Quaestiones ad Thalassium* (CPG 7688).

NIL. Exerc. – *Liber de monastica exercitatione* (CPG 6046). Polski przekład: NIL z ANKYRY, *Traktat ascetyczny*, [w:] niniejszy tom, s. 351–421; przekł. na podstawie PG 79, kol. 719–810: *ŻrMon* 46, s. 63–150.

OPP. H. – OPPIANUS, *Halieutica*. Polski przekład: OPPIAN, *Halieutika. Poemat o rybach i rybakach*, przekł. i oprac. K. BARTOL, Poznań 2020 (*Filologia Klasyczna*, 38).

Or. – Origenes → Orygenes

Orygenes (OR.)

Com. in Ioh. – *Commentarii in Iohannem* (CPG 1453). Polski przekład: zob. *ŻMT* 27.

Com. in Matt. – *Commentarii in Matthaeum* (CPG 1450). Polski przekład: zob. *ŻMT* 10.

Philoc. – *Philocalia* (CPG 1502). Polski przekład: *Filokalia*, przekł. K. AUGUSTYNIAK, Warszawa 1979.

Hom. in Ex. – *In Exodum homiliae XIII* (CPG 1414). Polski przekład: zob. *ŻMT* 64, s. 169–301.

Hom. in Ez. – *In Ezechielem homiliae XIV* (CPG 1441). Polski przekład: zob. *ŻMT* 16, s. 73–214.

Hom. in Gen. – *In Genesim homiliae XVI* (CPG 1411). Polski przekład: zob. *ŻMT* 64, s. 21–165.

Hom. in Num. – *In Numeros homiliae XXVIII* (CPG 1418). Polski przekład: zob. ŻMT 76.

Tract. in Ps. – *Tractatus LIX in Psalmos* (CPG 1429). Polski przekład: zob. ŻMT 32.

Paralip. – *Paralipomena seu ascetica* (BHG 1399). Polski przekład: *Paralipomena (albo ascetica) o świętych Pachomiuszu i Teodorze*, [w:] ŻrMon 65, s. 287–337.

Pl. – Plato → Platon

Platon (PL.)

Ap. – *Apologia*. Polski przekład: *Obrona Sokratesa*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań; *Obrona Sokratesa*, przekł. i koment. R. LEGUTKO, Kraków–Warszawa 2017.

Lg. – *Leges*. Polski przekład: *Prawa*, przekł. D. ZYGMUNTOWICZ, Kęty 2017 (Biblioteka Europejska – Antyk).

Phd. – *Phaedo*. Polski przekład: *Fedon*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań; *Fedon*, przekł. R. LEGUTKO, Kraków–Warszawa 2017.

Phdr. – *Phaedrus*. Polski przekład: *Fajdros*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań.

R. – *Respublica*. Polski przekład: *Państwo*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań.

Smp. – *Symposium*. Polski przekład: *Uczta*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań.

Tht. – *Theaetetus*. Polski przekład: *Teajtet*, przekł. W. WITWICKI, wiele wydań.

PLOT. *Enn.* – PLOTINUS, *Enneades*. Polski przekład: PLOTYN, *Enneady*, przekł. A. KROKIEWICZ, t. 1–3, Warszawa 2000–2003².

PLU. *De cohib.* – PLUTARCHUS, *De cohibenda ira*. Polski przekład: PLUTARCH, *O powściągnięciu gniewu*, [w:] *Moralia. Wybór pism filozoficzno-popularnych*, przekł. i oprac. Z. ABRAMOWICZÓWNA, Wrocław 1954, s. 247–278.

PG – Patrologia Graeca, wyd. J.-P. MIGNE, Paris 1857–1866.

PO – Patrologia Orientalis, wyd. H. GRAFFIN, F. NAU, Paris 1904–

Porfiriusz z Tyru (PORPH.)

Abst. – *De abstinencia*. Polski przekład: *O wegetarianizmie*, wprowadzenie, przekł. i koment. E. OSEK, Warszawa 2018.

Marc. – *ad Marcellam*. Polski przekład: *List do Marcelli*, przekł., wstęp i koment. P. ASHWIN-SIEJKOWSKI, Kraków 2006.

Plot. – *Vita Plotini*. Polski przekład: PORFIRIUSZ, *O życiu Plotyna i układzie jego ksiąg*, [w:] PLOTYN, *Enneady*, t.1, Warszawa 2000², s. 61–88.

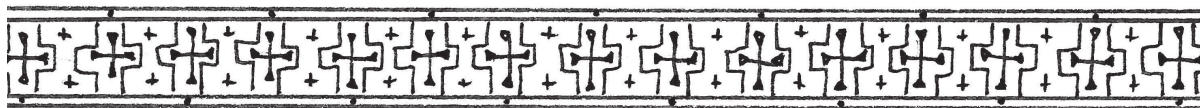
Porph. – Porphyrius Tyrius → Porfiriusz z Tyru

- PSP – Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- PSP 13 – ŚW. JAN CHRZYSTOM, *Wybór pism: modlitwy liturgiczne, pisma o charakterze wychowawczym*, przekł. H. PAPROCKI, W. KANIA, wstęp i oprac. H. PAPROCKI, A. SŁOMCZYŃSKA, 1974.
- PSP 34 – Orygenes, *Homilie o Księgach Liczb, Jozuego, Sędziów*, przekł. i oprac. S. KALINKOWSKI, wstęp E. STANULA, 1986.
- RB – *Regula Benedicti* (CPL 1852). Polski przekład: *Reguła św. Benedykta*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, [w:] *Reguła świętego Benedykta*, ŚWIĘTY GRZEGORZ WIELKI, *Dialogi księga druga*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 2010, s. 15–114.
- SALL. *Catil.* – CAIUS SALLUSTIUS CRISPUS, *De coniuratione Catilinae*. Polski przekład: SALUSTIUSZ, *Sprzysiężenie Katyliny*, przekł. K. KUMANIECKI, wiele wydań.
- SCh – Sources Chrétiennes, Paris 1941–
- SCh 5 bis – DIADOQUE DE PHOTICÉ, *Œuvres spirituelles*, wyd. É. DES PLACES, 1955. Polski przekład: zob. ŻrMon 99.
- SCh 109 – JEAN CASSIEN, *Institutions cénobitiques*, wyd. J.-C. GUY, 1965. Polski przekład: zob. ŻrMon 100.
- SCh 340 – ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Scholies aux Proverbs*, wyd. P. GÉHIN, 1987.
- SCh 438 – ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Sur les pensées*, wyd. P. GÉHIN, C. ET A. GUILLAUMONT, 1998.
- SCh 445 – MARC LE MOINE, *Traités*, t. 1., wyd. G.M. DE DURAND, 1999.
- SCh 514 – ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Chapitres des disciples d'Évagre*, wyd. P. GÉHIN, 2007.
- SCh 589 – ÉVAGRE LE PONTIQUE, *Chapitres sur la prière*, wyd. P. GÉHIN, 2017.
- SEN. *epist.* – LUCIUS ANNAEUS SENECA, *Epistulae morales ad Lucilium*. Polski przekład: SENEKA, *Listy moralne do Lucyliusza*, przekł. W. KORNA-TOWSKI, wiele wydań.
- SVF – *Stoicorum Veterum Fragmenta*, t. 1–3, wyd. H.F.A. VON ARNIM, Lipsia 1903–1905; *Stoicorum Veterum Fragmenta. Indices*, t. 4, wyd. H.F.A. VON ARNIM, M. ADLER, Lipsia–Berolinum 1924.
- Tdr. Ed. = Teodor z Edessy
- Teodor z Edessy (Tdr. Ed.)**
- Rozdz.* – *Sto rozdziałów*. Polski przekład: niniejszy tom, s. 535–567.
- Theor.* – *Theoretikon*. Polski przekład: niniejszy tom, s. 569–581.

- VERG. ecl.** – PUBLIUS VERGILIUS MARO, *Eclogae*. Polski przekład: *Bukoliki i Georgiki (wybór)*, przekł. i oprac. Z. ABRAMOWICZÓWNA, Wrocław 1953, s. 1–47.
- V. Evagr.** – *Vita Evagrii*. Polski przekład: *O życiu Ewagriusza*, przekł. L. NIEŚCIOR, [w:] *ŻrMon* 18, s. 103–119. Jest to koptyjska wersja żywotu Ewagriusza z dzieła Palladiusza, które w wersji greckiej jest znane pod tytułem *Historia Lausiaca*.
- Vlg – Wulgata
- ZMM – *Źródła Monastyczne. Monografie*, red. M.T. GRONOWSKI, SZ. HIŻYCKI, Kraków–Tyniec 2013–
- ZMM 3 – E. WIPSYCKA, *Drugi dar Nilu. Czyli o mnichach i klasztorach w późnoantycznym Egipcie*, 2014.
- ZMM 9 – A. KAZIMIERCZAK-KUCHARSKA, *Mnich i filozof. Elementy życia filozoficznego w monastycyzmie wczesnochrześcijańskim od jego początków do VI w.*, 2021.
- ŻMT – *Źródła Myśli Teologicznej*, Kraków 1996–
- ŻMT 10 – ORYGENES, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, przekł. K. AUGUSTYNIAK, wstęp i oprac. E. STANULA, 1998.
- ŻMT 11 – GRZEGORZ CUDOTWÓRCA, *Mowa pochwalna na cześć Orygenesza oraz List Orygenesza do Grzegorza*, przekł. S. KALINKOWSKI, K. AUGUSTYNIAK, wstęp i oprac. K. BIELAWSKI, 1998.
- ŻMT 16 – ORYGENES, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, przekł. S. KALINKOWSKI, 2000.
- ŻMT 18 – JAN CHRYZOSTOM, *Komentarz na Ewangelię według św. Mateusza*, cz. 1: *Homilie 1–40*, tłum. J. KRISTYNIACKI, uwspółcześnienie tekstu E. BUSZEWICZ, rewizja, oprac. i przyp. A. BARON, 2000.
- ŻMT 23 – JAN CHRYZOSTOM, *Homilie na Ewangelię według św. Mateusza*, cz. 2: *Homilie 41–90*, przekł. A. BARON, J. KRISTYNIACKI, uwspółcześnienie tekstu A. BARON, E. BUSZEWICZ, rewizja przekł., oprac. i przyp. A. BARON, 2001.
- ŻMT 27 – ORYGENES, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, przekł. i przyp. S. KALINKOWSKI, 2003.
- ŻMT 32 – ORYGENES-HIERONIM, *Homilie o Księdze Psalmów*, przekł. S. KALINKOWSKI, wstęp i red. A. BANDURA, 2004.
- ŻMT 43 – GRZEGORZ Z NYSSY, *Homilie do Pieśni nad pieśniami*, przekł., wstęp i przyp. M. PRZYSZYCHOWSKA, 2007.

- ŻMT 44 – EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Życie Konstantyna*, wstęp, oprac. i przekł. T. WNETRZAK, 2007.
- ŻMT 50 – GRZEGORZ Z NYSSY, *Życie Mojżesza*, przekł. S. KALINKOWSKI, wstęp M. PRZYSZYCHOWSKA, 2009.
- ŻMT 64 – ORYGENES, *Homilie o Księdze Rodzaju. Homilie o Księdze Wyjścia*, przekł. i przyp. S. KALINKOWSKI, wstęp H. PIETRAS, 2012 (wyd. zmienione i uzupełnione).
- ŻMT 70 – EUZEBIUSZ Z CEZAREI, *Historia kościelna*, przekł. A. CABA na podst. tłum. A. LISIECKIEGO, oprac. H. PIETRAS, 2013.
- ŻMT 76 – ORYGENES, *Homilie o Księdze Liczb*, przekł. S. KALINKOWSKI, wstęp H. PIETRAS, 2016 (wyd. zmienione i uzupełnione względem PSP 34).
- ŻrMon – Źródła Monastyczne, red. M.T. GRONOWSKI, Sz. HIŻYCKI, Kraków–Tyniec 1993–
- ŻrMon 4 – *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 1: *Gerontikon. Księga Starców*, przekł. M. BORKOWSKA, wstęp E. MAKOWSKA, E. WIPSYCKA, ks. M. STAROWIEYSKI, red. ks. M. STAROWIEYSKI, 2007³.
- ŻrMon 6 – ŚW. BAZYLI WIELKI, *Pisma ascetyczne*, t. 2: *Reguły dłuższe. Reguły krótsze*, przekł. i oprac. J. NAUMOWICZ, 2011.
- ŻrMon 12 – PALLADIUSZ, *Opowiadania dla Lausosa (Historia Lausiaca)*, przekł. S. KALINKOWSKI, wstęp i oprac. ks. M. STAROWIEYSKI, 1996.
- ŻrMon 17 – JULIAN POMERIUSZ, *O życiu kontemplacyjnym*, przekł., wstęp i oprac. A. ŻUREK, 1998.
- ŻrMon 18 – EWAGRIUSZ Z PONTU, *Pisma ascetyczne*, t. 1, przekł. ZBIOROWY, wstęp i oprac. L. NIEŚCIOR, 2007².
- ŻrMon 19 – G. BUNGE, *Ewagriusz z Pontu – mistrz życia duchowego. Modlitwa ducha. Acedia. Ojcostwo duchowe*, przekł. J. BEDNAREK, A. JASTRZĘBSKI, A. ZIERNICKI, wstęp i oprac. L. NIEŚCIOR, 1999.
- ŻrMon 21–22 – V. DESPREZ, *Początki monastycyzmu*, t. 1–2, przekł. J. DEMBSKA, przedm. O.P. MIQUEL, red. ks. M. STAROWIEYSKI, 2012–2016².
- ŻrMon 28 – JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 1: *Rozmowy I–X*, przekł. i oprac. A. NOCOŃ, 2002.
- ŻrMon 34 – C. STEWART, *Kasjan mnich*, przekł. T. LUBOWIECKA, 2004.
- ŻrMon 35 – ŚWIĘTY ANTONI. *Żywot. Pisma ascetyczne*, przekł. ZBIOROWY, wprowadzenie i wstępy E. WIPSYCKA.
- ŻrMon 36 – EWAGRIUSZ Z PONTU, *Pisma ascetyczne*, t. 2, przekł. ZBIOROWY, wstęp i oprac. L. NIEŚCIOR, 2005.

- ŻrMon 37–38 – A. GUILLAUMONT, *U źródeł monastycyzmu chrześcijańskiego*, t. 1–2, przekł. S. WIRPSZANKA, 2006.
- ŻrMon 42 – *Historia mnichów w Egipcie*, przekł. E. DĄBROWSKA, red. nauk. i wstęp E. WIPSYCKA, R. WIŚNIEWSKI, 2007.
- ŻrMon 45 – D.J. CHITTY, *A pustynia stała się miastem... Wprowadzenie do dziejów monastycyzmu w Egipcie i Palestynie pod panowaniem chrześcijańskim*, przekł. T. LUBOWIECKA, red. nauk. M.T. GRONOWSKI, R. KOSIŃSKI, 2008.
- ŻrMon 46 – ŚW. NIL z ANCYRY, *Pisma ascetyczne*, przekł., wstęp i oprac. L. NIEŚCIOR, 2008.
- ŻrMon 60 – CYRYL ZE SCYTOPOLIS, *Żywoty mnichów palestyńskich*, przekł. E. DĄBROWSKA, wstęp i koment. R. KOSIŃSKI, 2011.
- ŻrMon 64 – *Apoftegmaty Ojców Pustyni*, t. 4: *Zbiór anonimowy wydany przez François Nau*, przekł. M. BORKOWSKA, E. DĄBROWSKA, M. PAWLIK, wstęp Sz. HIŻYCKI, L. REGNAULT, W. HARMLESS, red. nauk. Sz. HIŻYCKI, 2012.
- ŻrMon 65 – *Pachomiana graeca. Vita graeca prima. List Ammon. Paralipomena*, przekł. E. DĄBROWSKA, wstęp i oprac. E. WIPSYCKA, 2013.
- ŻrMon 69 – BARSANUFIUSZ I JAN, *Listy*, przekł. E. DĄBROWSKA, wstępy A. LOUF, L. PERRONE, red. nauk. Sz. HIŻYCKI, 2013.
- ŻrMon 70 – JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 2: *Rozmowy XI–XVII*, przekł. i oprac. A. NOCOŃ, wstępy M. SHERIDAN, 2015.
- ŻrMon 80 – JAN KASJAN, *Rozmowy z Ojcami*, t. 3: *Rozmowy XVIII–XXIV*, przekł. i oprac. A. WILCZYŃSKI, wstępy M. SHERIDAN, Sz. HIŻYCKI, 2017.
- ŻrMon 99 – ŚW. DIADOCH Z FOTYKI, *Pisma ascetyczne*, przekł. E. DĄBROWSKA, wstęp M. NAWARA, red. nauk. i koment. Sz. HIŻYCKI, 2021.
- ŻrMon 100 – JAN KASJAN, *Reguły (De institutis coenobiorum)*, przekł. K. MARAŚ, wstęp E. WIPSYCKA, red. nauk. Sz. HIŻYCKI, E. WIPSYCKA, 2023.

Szymon Hiżycki OSB

Pomiędzy marzeniem edytora
a Wielką Encyklopedią.

Krótkie wprowadzenie w lekturę *Filokalii*¹

Istnieją książki, które mają swoją legendę. *Filokalia* bezsprzecznie do tych książek należy. Cóż to za legenda? To głębokie przekonanie, którego źródła trzeba szukać, przynajmniej na Zachodzie, w *Opowieściach pielgrzyma*², że to dzieło o modlitwie Jezusowej. Inna legenda mówi, że chodzi jedynie o publikację, która została jesienią 1782 r. w Wenecji wydana jako owoc pracy dwóch świętych: Makarego z Koryntu i Nikodemusa Hagioroty.

W tym krótkim wstępie zmierzmy się z legendą.

.....
¹ Całościowe omówienie zagadnień związanych z *Filokalią* ukaże się niebawem jako osobny, monograficzny tom: SZ. HIŻYCKI, *Filokalia: historia – teologia – duchowość. Prolegomena do badań*.

² Istnieją przynajmniej trzy pol. przekłady. Najbardziej znany i funkcjonujący w Polsce od lat: *Opowieści Pielgrzyma*, przekł. A. WOJNOWSKI, Poznań 1988; drugi, „tyński”, *Opowieści pielgrzyma*, przekł. M. CYRULSKI, Kraków 2011. Ostatni jest jedynym kompletnym pol. przekł. *Opowieści Pielgrzyma. W poszukiwaniu nieustannej modlitwy*, przekł. D. KRUPIŃSKA, Kraków 2019; książka poprzedzona jest wnikliwym wstępem ks. J. Naumowicza.

Jak powstała *Filokalia*?

Pytanie o to, w jaki sposób powstała, jest pytaniem przewrotnym. Możemy bowiem mówić o jej powstaniu w dwóch porządkach. Przede wszystkim możemy śledzić kolejność powstawania tekstów, które wchodziły w skład antologii, studiować życie ich autorów, ich poglądy teologiczne, koleje rękopisów wybitnych dzieł – czyli to wszystko, co robi się zazwyczaj przy okazji studiów nad poszczególnymi dziełami bądź prądami umysłowymi³. Ale powstanie *Filokalii* można badać też w inny sposób. Warto zadać sobie pytanie o autorów antologii, o to, kiedy zdecydowali się ją skomponować, jak poszukiwali rękopisów i druków, dlaczego wybrali te, a nie inne dzieła, dlaczego w ogóle zdecydowali się na podjęcie pracy – i wreszcie – dlaczego wydali owoc swego trudu właśnie w Wenecji.

Nas w tym szkicu interesować będzie to drugie, chyba mniej popularne zagadnienie.

Tytuł

Zacznijmy od wyjaśnienia tytułu.

Grecki rzeczownik *filokalia* (φιλοκαλία) oznacza umiłowanie tego, co piękne. Najdawniejsi autorzy posługują się czasownikiem φιλοκαλέω – *miłuję piękno, to, co piękne*, lub formą φιλόκαλος – *miłośnik piękna*, np. u Platona w *Fajdrosie* 248d. W zachowanych tekstach po raz pierwszy rzeczownik *filokalia* pojawia się dopiero u Klemensa Aleksandryjskiego⁴. Trudno powiedzieć, czy jest to neologizm przez niego ukuty, czy też posłużył się on słowem, które już znał. Późniejsi autorzy chrześcijańscy rozumieją słowo *filokalia* jako: 1. uwagę, troskę; 2. ozdobę; 3. określenie w ten spo-

³ Tę drogę wybrał MNICH KOŚCIOŁA WSCHODNIEGO, *Modlitwa Jezusowa. Jej początek, rozwój i praktyka w tradycji bizantyńsko-słowiańskiej*, przekł. Sz. HIŻYCKI, Kraków 2015. Tutaj od razu zaznaczmy, że dużym ułatwieniem przy rozpoczęciu zmagania się z *Filokalią* jest lektura G. BUNGE, *Gliniane naczynia. Praktyka osobistej modlitwy według tradycji świętych Ojców*, przekł. J. BEDNAREK, A. ZIERNICKI, Kraków 2011⁴; cyt. publikacja jest swego rodzaju słownikiem, pomagającym uchwycić wszystkie podstawowe pojęcia i gesty ascetyczno-modlitewne. Sama *Filokalia* z reguły ich nie tłumaczy, ponieważ uznawano je za oczywiste.

⁴ CLEM. *Paed.* III VII,37,1.

sób owocu pracy pisarskiej⁵. Oprócz naszej *Filokalii* znamy przynajmniej dwa inne dzieła pod tym samym tytułem.

1. Euzebiusz z Cezarei podaje, że biskup Bostry w Arabii, Beryl, poza listami pozostawił po sobie różne *filokalie*⁶. Sens użytego przez Euzebiusza wyrażenia nie jest jasny, a polski przekład („oprócz listów pozostawił różne dzieła swego pięknego umysłu”) jest błędny.
2. *Filokalię* zatytułowali św. Bazyli Wielki i św. Grzegorz z Nazjanzu ułożony przez siebie wybór z dzieł Orygenes⁷. Dzisiaj, dla odróżnienia od *Filokalii* w tym tomie publikowanej, często pisze się o *Filokalii Orygenes*.

Jako ciekawostkę można dodać, że św. Augustyn w swym dialogu *Przeciw akademikom* nazywał *filokalię* (umiłowanie piękna / tego, co piękne) siostrą *filozofii* (umiłowania mądrości), przy czym przez *filokalię* rozumiał uprzejmość na ucztach, elegancję, wytworność, dobry smak we wszystkim i kulturę obejścia⁸. Sam tekst Augustyna jest pełen uroku: autor w pewnym momencie przerywa opowiadanie, puszcza do czytelnika oko i nazywa siebie samego Ezopem.

Wydaje się, że pierwotny sens naszego słowa (w tym trzecim znaczeniu na określenie owocu pracy pisarskiej) był nieco bardziej banalny i oznaczał po prostu antologię tekstów⁹. Do takiej konkluzji skłania nas zastosowa-

⁵ Zestawienie tekstów: G.W.H. LAMPE, *Patristic Greek Lexicon*, Oxford 1961, s.v.

⁶ EUSEB. CAES. *HE* VI,20,2.

⁷ OR. *Philoc.*

⁸ AVG. *c. acad.* II,3,7. Później, w *retract.* I,1,3, uznał swój wywód za niedorzeczny, gdyż *filokalia* jest umiłowaniem piękna cielesnego i nie ma nic wspólnego z filozofią, która jest umiłowaniem piękna duchowego. Być może jako pewną analogię można tutaj przytoczyć mit o spotkaniu Herkulesa z dwiema Wenus, niebiańską i ziemską. Heros miał do wyboru podążyć za jedną z nich. Pierwsza droga prowadziła do mądrości, ale obfitowała w cierpienie, druga natomiast pełna była rozkoszy, ale u jej końca ostatecznie czekała zagłada. Motyw ten, niezwykle popularny dzięki *Ikonologii* C. Ripy, obecny jest także w Tyńcu, na obrazie w kaplicy św. Benedykta, gdzie autora *Reguły* przedstawiono właśnie między dwiema boginiami.

⁹ Tak tłumaczy interesujące nas słowo wielu badaczy, zob. np. K. WARE, *Tam skarb twój, gdzie serce twoje...*, red. K. LEŚNIEWSKI, W. MISIŃJUK, Lublin 2011, s. 153.

nie tego słowa przez św. Grzegorza z Nazjanzu i św. Bazylego Wielkiego. Można wtedy przetłumaczyć interesujący nas termin bardziej opisowo: *wszystkie piękne fragmenty, które mi się podobają*. Czy zatem tytuł interesującego nas dzieła należy rozumieć właśnie tak banalnie, czy też inaczej – jak intuicyjnie go rozumiemy – że chodzi o umiłowanie Pana Boga, największego Piękna? Niewykluczone, że ta wieloznaczność była od samego początku zamierzona, choć wydanie rosyjskie i cerkiewnosłowiańskie przekłada sam tytuł. Swoją drogą jest to ewenement na skalę światową, ponieważ wszystkie pozostałe przekłady posługują się kalką językową – nawet po polsku mówimy o filokalii, a czasem (błędnie!) o filokaliach. Dodajmy, że do katalogu znaczeń dopisuje się także „badania lub poszukiwania naukowe” oraz „wielką uważność”¹⁰. To wszystko, jak w cytowanym wyżej studium zauważa J.A. McGuckin, sprawia, że owi „prości mnisi”, którzy pisali teksty wchodzące w skład różnych antologii, jak i ci, którzy te antologie opracowywali, okazują się być dużo bardziej sprawni intelektualnie, niż moglibyśmy w pierwszej chwili przypuszczać.

Filokalie przed *Filokalią*

Już sama analiza tytułu pokazuje, że *Filokalia* w 1782 r. nie spadła z nieba¹¹. Jeśli, pomimo zastrzeżeń niektórych, zgodzimy się, że mamy do czynienia z antologią tekstów, to wówczas opadnie mit „wyjątkowości”. Antologie i wypisy z długich dzieł tworzone od zawsze i zawsze takie rękopisy będą powstawać na prywatny użytek. Gdy zaraz potem stwierdzimy, że *Filokalia* to antologia tekstów dotyczących problemów życia wewnętrznego, musimy zadać sobie pytanie o to, czy już wcześniej chrześcijańscy asceci zdobywali się na podobny wysiłek. Odpowiedź brzmi:

.....
¹⁰ J.A. MCGUCKIN, *The Making*, s. 36.

¹¹ Zestawienie różnych wersji *Filokalii*, które zaczynają się ukazywać masowo od 2 poł. XVIII w.: E. CITTERIO, V. CONTICELLO, *La Philocalie et ses versions*, [w:] *La théologie byzantine et sa tradition*, t. 2, red. C.G. CONTICELLO, V. CONTICELLO, Turnhout 2002, s. 999–1021.

w zasadzie nigdy takiego wysiłku nie przestali podejmować. Zbieranie i udostępnianie szerszej publiczności źródeł potrzebnych do rozwijania życia duchowego rozpoczęło się wśród chrześcijańskich mnichów już w IV w., czyli wraz z narodzinami monastycyzmu. Tak bowiem trzeba rozumieć prace Ewagriusza z Pontu (zbieranie przez niego wypowiedzi Ojców i spisywanie ich wraz z odpowiednim komentarzem), Jana Kasjana (słynne *Rozmowy*) czy Jana Klimaka (jego *Drabina do raju* nie jest tylko suchym wykładem doktrynalnym, ale często pojawiają się tam opowieści z życia mnichów, ich sentencje czy nauki). Ten pierwszy etap kształtowania się antologii monastycznej (tak roboczo nazwijmy ten gatunek literacki) polegał zatem na spisywaniu i redagowaniu wypowiedzianych nauk.

Etap drugi, który otwiera powstanie wielkiej kolekcji apoftegmatów, ma już charakter kompilacyjny: z wcześniej istniejącego materiału kolejni redaktorzy opracowywali teksty, które były potrzebne konkretnym wspólnotom. Musimy pamiętać, że rękopis ma ograniczony zasięg, a jego powstanie rządzi się odmiennymi prawami od druku książki. Trzeba zapytać: ile osób mogło mieć wgląd w jeden rękopis? Wiadomo zatem, że wykonywano je dla konkretnego adresata bądź wąskiego grona odbiorców. Nic zatem dziwnego, że ostateczna redakcja zależała od oczekiwań zleceńodawcy. Nie wolno też ulegać pokusie wizji, że rękopisy kopiowano zawsze wiernie i bez ingerencji redakcyjnych. Bardzo często sporządzano wyciągi z interesujących redaktorów i ich środowiska dzieł, wybierając bądź pomijając materiał według opracowanego klucza. Dlatego mamy rękopisy z fragmentami dzieł Kasjana czy Ewagriusza z różnymi opuszczeniami, zmianami układu treści itd. Ta produkcja literacka, która rozpoczęła się w późnej starożytności, trwała nieprzerwanie aż do wynalezienia druku. Możemy przytoczyć listę rękopisów z bibliotek klasztorów serbskich czy z Góry Athos, które zawierają takie monastyczne antologie. Studiując je, możemy poznać nie tylko dzieła Ojców, lecz także, jak przez dziurkę od klucza, dostrzec problemy i potrzeby wspólnot, w których te rękopisy powstawały.

Trzeci etap formowania się monastycznej antologii rozpoczyna się wraz z wynalezieniem druku. Towarzysząca temu wynalazkowi fascynacja antycznymi tekstami dotyczyła również dzieł dotyczących życia wewnętrznego.

nego. Pojawiają się zatem wkrótce edycje apoftegmatów czy pism Kasjana. Wraz z rozwojem sztuki drukarskiej rozwija się także sztuka edycji tekstów: wydawcom już nie wystarcza skorzystanie z jednego rękopisu, ale przed przystąpieniem do druku należy porównać pewną ich liczbę, aby ustalić w miarę poprawne i kompletne brzmienie tekstu. Tak rodzi się krytyka tekstu. Dotyczy ona nie tylko dzieł autorów antycznych jak Plotyn czy Homer, lecz także klasycznych tekstów chrześcijańskich. W tym właśnie momencie docieramy do punktu, w którym narodzi się interesująca nas publikacja.

Dodajmy, że ów filokaliczny styl pracy charakterystyczny jest zarówno dla Wschodu, jak i dla Zachodu. Dla Greków i łacinników takie funkcje pełniły chociażby kateny (łac. *catena* – łańcuch, domyślnie: łańcuch złożony z fragmentów pism), czyli antologie wybranych fragmentów z dzieł Ojców Kościoła uporządkowanych najczęściej w ten sposób, że pełnią funkcję komentarza do którejś z ksiąg biblijnych. Ich redagowanie rozpoczęło się już w VI w. wraz z pracami Prokopiusza z Gazy¹². Jeśli chodzi o wyjątkowy przykład, przytoczmy historię redaktora *Catena aurea*, czyli św. Tomasza z Akwinu, który „był obdarzony tak niezwykłą pamięcią, że zapamiętywał raz na zawsze i dokładnie treść dzieła po jego przeczytaniu. [...] Kiedy papież Urban zlecił mu zebranie w jednym tomie komentarzy Ojców Kościoła do czterech Ewangelii, odwiedził różne klasztorne biblioteki i po przeczytaniu odpowiednich dzieł ich treść przechowywał w pamięci w taki sposób, że później, gdy redagował *Catena aurea in Evangelia*, wydawało się, że ma przed oczyma wszystkie teksty, które wcześniej czytał”¹³. Zachód ma także swoje florilegia, czyli wypisy z dzieł Ojców Kościoła oraz innych dzieł teologicznych i literackich czynione przez mniichów na prywatny użytek¹⁴.

Nie wolno nam zapomnieć o analogicznej do filokalicznych kolekcji funkcji godziny kanonicznej z liturgii godzin znanej jako *matutinum* (dziś

¹² G. DORIVAL, *Des commentaires de l'écriture aux chaînes*, [w:] *Le monde grec ancien et la Bible*, red. C. MONDÉSERT, Paris 1984, s. 321–383.

¹³ H. MAJKRZAK, *Doktor doktorów. Święty Tomasz z Akwinu*, Kęty 2012, s. 27.

¹⁴ J. LECLERQ, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, przekł. M. BORKOWSKA, red. nauk. J.A. SPIEŻ, *ŻrMon* 14, 1997, s. 219–222.

godzina czytań), w której do użytku celebrujących oficjum w ciągu całego roku liturgicznego przygotowano zestaw czytań zarówno z Pisma Świętego, jak i z klasyków teologii – od najstarszych tekstów chrześcijańskich ery Ojców Apostolskich poczynając, na dokumentach Vaticanum II kończąc. Nie oznacza to kresu kolekcjonerskiego wysiłku: wspomnijmy choćby, nawiązujące do filokalicznego stylu pracy, *Źródła* opracowane według tematów przez O. Clementa¹⁵ czy wznowione niedawno *Rozmowy ze św. Augustynem* zredagowane przez J. Saliję OP¹⁶.

Wypada tutaj poświęcić kilka zdań na fenomen, który często bywa pomijany, a którym jest stała obecność filokalicznego sposobu myślenia i modlenia się na łacińskim Zachodzie¹⁷. Zdecydowanie trzeba podkreślić, że chodzi nam tutaj przede wszystkim o pewną ciągłość, zapewnioną zwłaszcza przez środowiska monastyczne Zachodu, w podchodzeniu do zagadnień życia duchowego, modlitwy, liturgii, *lectio divina*, studium itd. Główną zasługę mają tutaj św. Jan Kasjan i św. Benedykt, autorzy pism, które na długie wieki zdeteterminowały rozwój życia monastycznego na Zachodzie. Co więcej, zachowały swój wigor także w okresie nowożytnym, już po pojawieniu się duchowości związanych z reformą trydencką.

Może trochę znudził Was ten przydługi wstęp, ale jest on konieczny, abyśmy zrozumieli zarówno wyjątkowość, jak i powszedniość przedsięwzięcia Makarego z Koryntu i Nikodema Hagioryty. Ale no właśnie... Czy tylko Makarego i Nikodema? W XVIII w. powstały dwie filokalie, dwie antologie pism Ojców. Pierwsza z nich została opublikowana jako druga, a druga została wydana jako pierwsza. Pierwszą jest *Dobrotolubije* św. Paisjusza Wieliczковского, drugą z kolei *Filokalia* świętych Nikodema i Makarego.

.....
¹⁵ O. CLEMENT, *Źródła*, t. 1–3, przekł. H. PAPROCKI, Warszawa 2013–2017.

¹⁶ J. SALIJ, *Dzieła wybrane*, t. 1: *Święty Augustyn*, Warszawa 2020, s. 45–344.

¹⁷ P. DESEILLE, *La spiritualité orthodoxe et la Philocalie*, Paris 2003, s. 249–269; MNICH KOŚCIOŁA WSCHODNIEGO, *Modlitwa Jezusowa*, s. 151–155.

Filokalia św. Paisjusza

Święty Paisjusz Wielickowski¹⁸ (1722–1794) pochodził z dzisiejszej Ukrainy. Gdy po kasacie swego klasztoru przeniósł się do Ławry Peczerskiej, spotkał tam mnicha Ignacego, który zaczął przed nim wychwalać hezychazm i monastycyzm, kwitnący na terenach dzisiejszej Rumunii. Gnany tęsknotą za ideałami, Paisjusz przeniósł się do tej wymarzonej krainy i żył kolejno w trzech klasztorach. Wreszcie, w wieku 24 lat, przeniósł się na Górę Athos, ale wedle jego słów, nie znalazł tam nikogo, kto byłby jako tako doświadczony w modlitwie serca (modlitwie Jezusowej). To właśnie skłoniło go do zbierania rękopisów, które mogłyby w pewnym stopniu zastąpić mistrza modlitwy. Początkowo ograniczał się jedynie do tych w językach słowiańskich i współczesnej mu grece. Szybko jednak zdał sobie sprawę, że musi opanować grekę klasyczną, co udało mu się, choć nie bez wielkiego wysiłku. Stopniowo gromadzili się wokół niego uczniowie, ale jego intuicje (powrót do Ojców w czasie, gdy tendencja wśród prawosławnych była raczej scholastyczna, skupienie się na modlitwie Jezusowej – używanej także jako element modlitwy wspólnotowej) nie przysparzały mu jedynie przyjaciół na Świętej Górze. Być może dlatego chętnie skorzystał z zaproszenia gospodarza mołdawskiego Grzegorza Aleksandra Ghicy III i przeprowadził się, po raz kolejny, do klasztoru Drogomirna na Bukowinie (mamy rok 1764, Paisjusz ma 41 lat). Jedną z innowacji, wprowadzoną przez nowego hegumena, była cowieczorna nauka wygłaszana w refektarzu na podstawie pism Ojców, które Paisjusz odszukał i skopiował na Górze Athos. Wraz ze współpracownikami rozpoczął także przygotowywanie materiałów opracowanych na bazie pism Ojców. Pierwszą wersją *Filokalii* był rękopis opracowany przez mnicha Rafała w języku rumuńskim, zawierający pisma Doroteusza z Gazy, Ewagriusza z Pontu, Grzegorza z Synaju, Nicefora Pustelnika, Nila z Ankyry oraz Symeona Nowego Teologa. Jak

.....

¹⁸ ŚW. PAISJUSZ WIELICKOWSKI, *O modlitwie umysłu albo o modlitwie wewnętrznej*, przekł. J. KUFFEL, Białystok 1995; PAISIJ VELICKOVSKIJ, *La preghiera del cuore e Lettere scelte sulla vita spirituale*, Padova 2019; M. BIELAWSKI, *Teologia rumuńska w pięciu odsłonach*, Bydgoszcz 1999, s. 55–66; J. KUFFEL, *W drodze na Tabor. Theosis w życiu i twórczości św. Paisjusza Wielickowskiego*, Kraków 2005; *Paisij, lo starec*, red. A. MAINARDI, Bose 1997.

wyjaśniał redaktor – jego celem była pomoc w modlitwie serca. Był to jednak dopiero początek. Po przeprowadzce do klasztoru w Neameę (1779) wspólnota powiększyła się do 700 mnichów. Paisjusz posłał dwóch braci (Rosjanina i Mołdawianina) do Bukaresztu na naukę klasycznej greki. W ten sposób tłumaczenie mogło iść dwoma torami: przekładano na rumuński i na cerkiewnosłowiański. Gdy do Neameę dotarły pierwsze egzemplarze wydanej w 1782 r. *Filokalii* Makarego i Nikodema, Paisjusz zdecydował się na druk. Pomijając zbyt trudne jego zdaniem dzieła Maksyma Wyznawcy i Grzegorza Palamasa, wydał swoje *Dobrotolubije* w Petersburgu i w Jassach (1793). Jego dzieło rzuciło ogień na Ruś – odniosło wielki sukces (pomyślmy o starcach z Optyny¹⁹ czy pracach Teofana Rekluz²⁰). Natomiast druga *Filokalia* okazała się... falstartem.

Filokalia wenecka

Filokalia zredagowana przez św. Makarego z Koryntu i św. Nikodema Hagiorytę, zaczęła powstawać później niż kolekcja opracowana przez św. Paisjusza, ale wydano ją ponad dziesięć lat wcześniej, bo w 1782 r. w Wenecji. Przekład na podstawie nowego wydania tego dzieła chcemy w niniejszym tomie ofiarować Czytelnikom. Historię życia obydwu świętych opisywano już wielokrotnie²¹. Przyczyny, dla których książka zaczęła powstawać, wyłożyli redaktorzy we wstępie. Uważna lektura pomoże nam wyjaśnić niejedną zagadkę.

Zapiera dech w piersiach rozmach, z jakim redaktorzy prezentują owoc swej pracy. W istocie bowiem to, co można przeczytać w dziele opublikowanym w Wenecji, ma za podstawowe zadanie dopomóc czytelnikowi w powrocie do Bożego zamiaru, jakim jest stworzenie człowieka na obraz

.....
¹⁹ I. CIEŚLIK, *Starcy Pustelni Optyńskiej*, Kraków 2012².

²⁰ ŚW. TEOFAN REKLUZ, *Droga do zbawienia*, przekł. P. NIKOLSKI, Kraków 2011³ (w obszernym wstępie podstawowe informacje); TENŻE, *Słowa o modlitwie*, przekł. P. NIKOLSKI, Kraków 2014³.

²¹ MNICH KOŚCIOŁA WSCHODNIEGO, *Modlitwa Jezusowa*, s. 75–93; E. CITTERIO, *Nikodemo Agiorita*, [w:] *La théologie byzantine et sa tradition*, t. 2, red. C.G. CONTICELLO, V. CONTICELLO, Turnhout 2002, s. 905–978.

i podobieństwo Boże. Wysiłek Ojców i trud ich wydawców nie jest zatem jednym z wielu wysiłków, które podejmowano w ciągu wieków, ale pracą fundamentalną, ponieważ pomagającą człowiekowi powrócić do Źródła, którym jest Bóg. Warte podkreślenia jest to, że owo źródło bije nie tylko w chwili stworzenia; moc Boga Stworzyciela uobecnia się w sakramencie chrztu świętego, którego skutki mogą jednak być przesłonięte przez codzienne troski i namietności. Stąd konieczność nieustannej czujności i modlitwy – do czego przygotowuje i wychowuje *Filokalia*. Autor wstępu podkreśla wyjątkowość dzieła także z innych powodów: oto ukazują się teksty trudno dostępne i, co najbardziej istotne, ukazują się drukiem, który nie tylko zdejmuje ciężar pracy z kopistów, lecz także umożliwia dostęp do nich znaczenie szerszemu kręgowi ludzi.

Zwraca się też uwagę na analogie pomiędzy *Filokalią* a *Wielką Encyklopedią*²². Edycja wenecka miała stanowić przeciwwagę dla zbyt daleko idącej okcydentalizacji prawosławnej teologii (analogiczne było doświadczenie św. Paisjusza Wieliczkowskiego) i wskazać na źródła teologii, którymi są Biblia, Ojcowie i liturgia. Zwróćmy uwagę na analogiczną intuicję, która wywróciła do góry nogami gmach katolickiej teologii w XX w.²³, co powoduje, że intuicja, która przyświecała redaktorom *Filokalii*, jest nam, na Zachodzie, bliższa, niż na początku może się wydawać.

Dodajmy na koniec nie mniej istotną obserwację: celem tych neptyckich dzieł jest nic innego jak tylko przebóstwienie człowieka²⁴. Rzadko dziś wracamy do tego ważnego wątku w teologii chrześcijańskiej, a szkoda. Być może niedawne ogłoszenie przez papieża Franciszka św. Ireneusza z Lyonu doktorem Kościoła, dla którego wątek ów odgrywa rolę centralną, będzie okazją dla katolików do odkrycia na nowo tej prawdy wiary.

.....
²² K. WARE, *St. Nikodimos and the Philokalia*, [w:] *The Philokalia. A Classic Text of Orthodox Spirituality*, red. B. BINGAMAN, B. NASSIF, Oxford 2012, s. 10; TENŻE, *Tam skarb twój, gdzie serce twoje...*, s. 156.

²³ Warto tu odwołać się do mającej ujrzeć światło dzienne w Polsce przełomowej książki Anselma Stolza OSB, zmarłego w 1942 r. profesora z Sant'Anselmo, pt. *Teologia mistyki*. Dzieło, w przekł. B. Sawickiego, ukaże się w wydawnictwie tynieckim.

²⁴ Zob. K. WARE, *Tam skarb twój, gdzie serce twoje...*, s. 227–254; bardzo prowokujący tekst: P. ARTEMIUK, *Przebóstwienie człowieka następstwem Wcielenia. Perspektywa chrystologiczna kard. Christopha Schönborna*, „*Studia Oecumenica*” 19 (2019), s. 143–164.

Proces wydawania

Publikacja ukazała się w obszernym tomie, w dwóch kolumnach z ciągłą paginacją: xvi + 1207. Pozwolenie na druk uzyskał drukarz od cenzora Agapiosa Lavedrosa, pracującego na uniwersytecie w Padwie i pełniącego obowiązki cenzora Republiki Weneckiej. Imprimatur wydano w październiku 1781 r., zatem sama książka nie mogła się ukazać wcześniej niż w połowie roku 1782.

Jaki był nakład? Trudno dziś to ustalić z całą pewnością, ale ostrożnie można szacować jego wysokość, poprzez analogie, na około 500 egzemplarzy. Z pierwszego wydania do naszych czasów dotrwało niewiele kopii. Według katalogów bibliotecznych uzbierałoby się może w sumie nie więcej niż 30 egzemplarzy w klasztorach prawosławnych na terenie Grecji, 3 kopie w bibliotekach brytyjskich oraz 4 w zbiorach USA²⁵. W Polsce mamy egzemplarz tej edycji w zbiorach biblioteki patrystycznej zbieranej od lat przez ks. prof. M. Starowieyskiego. W sumie to niewiele, tym bardziej więc zaskakujące są dalsze dzieje naszej antologii.

Dlaczego *Filokalia* została wydrukowana właśnie w Wenecji? Tradycja drukowanej greckiej książki jest w Wenecji tak długa, jak sam druk²⁶.

.....
²⁵ Liczby za: M. CONTAS, *The Philokalia: Archeology of a Book*, https://www.academia.edu/10412357/The_Philokalia_Archeology_of_a_Book (dostęp: 12.06.2022). Edycja wenecka (i nie tylko) dostępna jest w wersji online: <https://greekphilokalia.wordpress.com/2018/09/25/philokalia-pdf/> (dostęp: 5.02.2022).

²⁶ Druk cytatów greckich w tekstach łacińskich podejmowali Peter Schöffer oraz Jean Janson, jednak pierwszą książkę grecką opublikował w Wenecji Adam Ambergau, a dopiero sławny humanista, wydawca i drukarz wenecki, Aldo Manuzio, wprowadził i rozpowszechnił w Europie czcionkę grecką w XV w., zob. S. CURI NICOLARDI, *Greek Books in Venice*, [w:] *The Printed Greek Book, 15th–19th Century. Acts of the International Congress, Delphi, 16–20 May 2001*, red. T. SKLAVENTIS, K. STAIKOS, Athens, New Castle 2004; M. INFELISE, *L'editoria veneziana nel Settecento*, Milano 2000; H. CARTER, *A view of Early Typography, up to about 1600*, London 2002; K. BARTSO-KAS, *Early Greek printing types*, [University of Reading, 2016] https://www.academia.edu/31249392/Early_Greek_printing_types (dostęp: 15.02.2022); D.V. SPONZA, *I Greci a Venezia: una presenza costante nell'editoria (sec. XV–XX)*, [w:] *Armeni, Ebrei, Greci stampatori a Venezia*, wyd. S. ABBIATI, Venezia 1989, s. 71–99; G. PLOUMIDIS,

Oczywiście sytuacja w wieku XVIII była nieco inna niż na przełomie XV i XVI w. Wiemy, że drukarnie weneckie w owym czasie przeżywały pewien kryzys, który objawiał się nie tylko w jakości papieru, lecz także w samym stylu drukowania²⁷. Nasza książka została wydana w drukarni Antonio Bortoliego. Choć on sam zmarł w 1738 r., książki wciąż wydawano pod jego imieniem (w 1782 r. drukarnia była własnością jego wnuczki²⁸). Drukarnia Bortoliego należała do tych wydawnictw, które produkowały książki dla Greków żyjących pod panowaniem tureckim²⁹.

Po co *Filokalia* dzisiaj?

Dlaczego wydawać *Filokalię* dzisiaj? Próbując odpowiedzieć na to pytanie, trzeba powrócić do legend, które wymieniliśmy na początku tego szkicu.

Wydawcom chodziło o przybliżenie jak największej liczbie ludzi tekstów, które są kojarzone z modlitwą Jezusową. W Polsce modlitwa Jezusowa staje się coraz bardziej popularna, także pośród katolików. O rosnącym zainteresowaniu tematem modlitwy serca świadczą ostatnie publikacje: wymieńmy dla przykładu chociażby *Nową Filokalię* ks. J. Naumo-

Le tipografie greche di Venezia, [w:] *I Greci a Venezia. Atti del convegno internazionale di studio. Venezia, 5–7 novembre 1998*, red. M.F. TIEPOLO, E. TONETTI, Venezia 2002, s. 365–379. Prof. Jolancie Gwioździk (UŚ) dziękuję za konsultacje.

²⁷ I. MATTOZZI, „Mondo del libro” e decadenza a Venezia (1570–1730), „Quaderni Storici” 24 (1989), s. 743–786.

²⁸ D.V. SPONZA, *I Greci a Venezia*, s. 86–87; G. PLOUMIDIS, *Le tipografie greche di Venezia*, s. 373–375. Ploumidis pisze, że po raz ostatni książka grecka została wydrukowana pod imieniem Antonio Bortoliego w roku 1778, co nie jest prawdą, ponieważ *Filokalia*, wydana w 1782 r., wciąż nosi na karcie tytułowej imię tego właśnie drukarza. W 1783 r. drukarnia Antonio Bortoliego przeszła na własność Antonio Astolfiego, zob. G. PLOUMIDIS, *Le tipografie greche*, s. 374; por. również TENZE, *Tre tipografie di libri greci: Salicata, Saro e Bortoli*, „Ateneo Veneto” 9 (1971), s. 245–251; M. LOSACCO, *Antonio Catiforo e Giovanni Veludo interpreti di Fozio*, Bari 2003, s. 86–87.

²⁹ S. PELUSI, *Libri e stampatori a Venezia: un ponto verso i Balcani*, [w:] *Ponti e frontiere. Giornata interdisciplinare di studi. Venezia, 20 ottobre 2004*, wyd. A. BONIFACIO, Venezia 2005, s. 61–78. Oczywiście aktywność Bortoliego jako drukarza nie ograniczała się jedynie do druków greckich.

wicza³⁰, *Modlitwę Jezusową* św. Ignacego Brianczaninowa³¹, nowe wydania *Opowieści pielgrzyma* wraz z obszernymi opracowaniami³² oraz bardzo popularne wprowadzenia do tematu modlitwy Jezusowej³³.

Być może Kościół w Polsce potrzebuje dziś powrotu do źródeł. Z podobnym hasłem pod koniec XVIII w. rozpoczęli swą mrówczą pracę święci Makary i Nikodem, ofiarowując na nowo światu najcenniejsze pisma dotyczące życia duchowego. Postulat powrotu do źródeł jest wszak jednym z okrzyków bojowych każdej reformy. Doświadczenie pokazuje, że zerwanie z Tradycją zawsze okazuje się klęską dla dysydentów i dla tych, którzy bezmyślnie za nimi podążają. Podsumujmy ten punkt zdaniem żyjącego w XIII w. łacińskiego klasyka, Gilberta z Tournai: „Nie znajdziemy prawdy, jeśli zadowolimy się tym, co już znalezione. Ci, którzy pisali przed nami, nie są dla nas panami, lecz przewodnikami”³⁴. Wreszcie, co nie mniej istotne, analogicznie jak w przypadku całej tynieckiej serii *Źródła Monastyczne*, *Filokalia* to dzieło dla filologów, antropologów, historyków, filozofów. Trudno zresztą wyobrazić sobie poważne prace w tych dziedzinach bez odwoływania się do tekstów klasycznych, traktowanych jako ważne źródła badanej epoki bądź intelektualnego czy duchowego nurtu.

Kilka uwag dotyczących niniejszego wydania

Zdecydowaliśmy się na publikację przekładu wg edycji weneckiej św. Makarego z Koryntu i św. Nikodema Hagiority z 1782 r., porównując efekt prac z edycją ateńską z lat 50. XX w. Zamieszczone w tekście

.....

³⁰ *Nowa Filokalia. Droga do modlitwy serca*, przekł. i red. J. NAUMOWICZ, Kraków 2020. Warto podkreślić, że wcześniejsza antologia nosi analogiczny podtytuł, co wskazuje jednoznacznie na główną intencję redaktora: *Filokalia. Teksty o modlitwie serca*, przekł. i red. J. NAUMOWICZ, Kraków 2012³.

³¹ ŚW. IGANCY BRIANCZANINOW, *O modlitwie Jezusowej. Rozmowa starca z uczniem*, przekł. P. NIKOLSKI, Poznań 2021.

³² *Opowieści Pielgrzyma. W poszukiwaniu nieustannej modlitwy*.

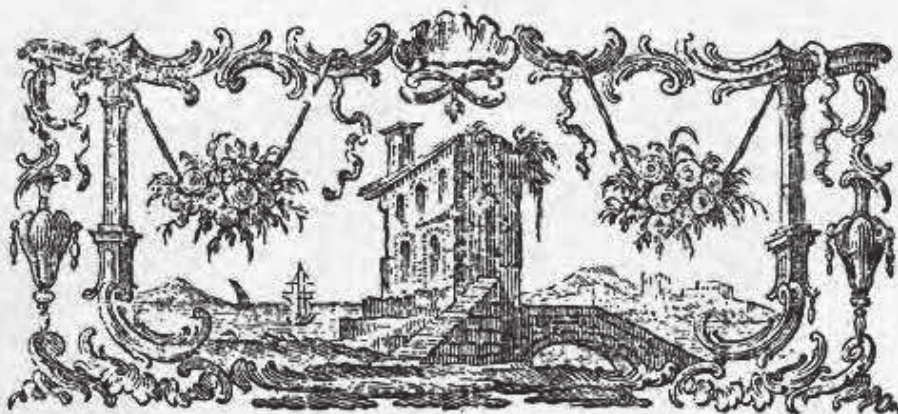
³³ SZ. HIŻYCKI, *Modlitwa Jezusowa. Bardzo krótkie wprowadzenie*, Kraków 2016; J. SZYRAN, *Traktat o modlitwie Jezusowej*, Kraków 2020.

³⁴ Cyt. za: H. MAJKRZAK, *Doktor doktorów*, s. 17.

numery w kwadratowych nawiasach odnoszą się do tego właśnie wydania. Tłumacz opierał się na brzmieniu edycji weneckiej, nawet jeśli istnieją edycje krytyczne. Chcieliśmy w ten sposób zachować wierność wobec tradycji, ukształtowanej przez pewne brzmienie tekstu, który formował myślenie wielu pokoleń. Wszystkie odstępstwa lub inne warianty lekcji i jego przekładu zaznaczono w przypisach. Przed dziełami każdego z autorów zamieściliśmy krótki biogram. Indeksy mają pomóc w poruszaniu się po bogactwie pierwszego tomu naszej publikacji. Krótko zestawiona bibliografia w tym tomie pomoże zorientować się w bogactwie literatury dotyczącej interesujących nas zagadnień.

Ostatnie słowa kierujemy do tych wszystkich, którzy przyczynili się do powstania niniejszego tomu. Dziękujemy tłumaczowi, dr. Cezaremu Dobakowi, który podjął się niełatwego i wymagającego wyzwania, i recenzentom wydawniczym: prof. Krystynie Bartol (UAM) oraz o. prof. Rafałowi Zarzecznemu SJ (Orientale) za ich wnikliwe i fachowe uwagi. Dziękujemy również wszystkim konsultantom, redaktorom i korektorom, jak również tym, którzy na poszczególnych etapach realizacji projektu wspierali przekład i edycję *Filokalii*.

FILOKALIA

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΓΛΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ.

Παραμύσεις περὶ ἡθῶς ἀνθρώπων, καὶ ζῆτης πολιτείας.
Ἐν Κεφαλαίοις ρα.

α.

Γ' ἄνθρωποι λογικοὶ κατὰ
χρηστικῶς λέγονται· ἐκ
εἰσὶ δὲ λογικοὶ, οἱ πρὸς
λόγους, καὶ τὰ βιβλία ἧς
πάλαι σοφῶν ἐκμαθόντες· ἀλλ' οἱ λο-
γικὴν ἔχοντες ψυχὴν, καὶ διδάμνουσι
ἁκαρτεῖαν, τέ μὲν ἐστὶ τὸ καλόν, ποῖον
δὲ ἐστὶ τὸ κακόν· καὶ τὰ μὲν πόνηρα, καὶ
ψυχοβλαβῆ φέροντες, τὰ δὲ ἀγαθὰ,
καὶ ψυχωφελῆ σπουδαίως διὰ μελέτης ἔ-
χοντες. καὶ ταῦτα πράττοντες μετὰ πολ-
λῆς ἡθῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀχαριστίας· οὐ-
ποὶ μὲντοι λογικοὶ ἄνθρωποι καὶ ἀληθεῖαν
ὀφείλουσι λέγεσθαι.

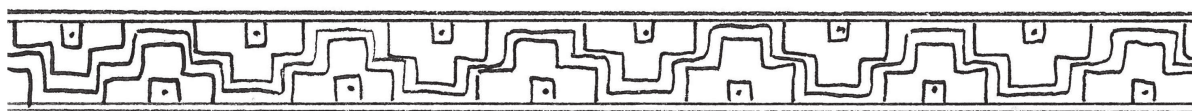
β.

Ο' τῇ ἀληθείᾳ λογικὸς ἄνθρωπος,
μία ἔχει σπουδὴν, τὸ πείθεσθαι, καὶ ἀ-
ρίσκειν τῷ Θεῷ ἧς ὕλων· καὶ εἰς πᾶν
καὶ μόνον παιδευέσθαι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν,
ὅπως ἀρεσθήσῃ τῷ Θεῷ, ἀχαριστῶν
τῇ πιαύτῃ καὶ πσαύτῃ αὐτῇ προίᾳ, καὶ
διοικήσῃ ἧς ὅλων, καὶ ὅποιᾳ αὐτῇ τύχῃ
καὶ τὸν βίον. Ἄποποι γάρ, τοῖς μὲν ἰα-
τροῖς καὶ πικρὰ καὶ ἐκ ἀρίσκειν ἡμῖν πα-
ρέχουσι φάρμακα, ἀχαριστεῖν ὑπὲρ τῆς

υἰότητος τῷ σώματι· καὶ δὲ Θεῷ ὑπὲρ
ἧς δοκῆται ἡμῖν δυσχερὲς ἀχαριστεῖν,
καὶ μὴ γινώσκον, ὅτι πάντα δέοντες, καὶ
εἰς τὸ συμφέρον ἡμῖν καὶ πρόνοια αὐτῇ
γίνεται. ἡ γὰρ γυνώσκῃ καὶ ἡ πίστις ἡ
πρὸς τὸν Θεόν, σωτηρία καὶ τελειότης
ἐστὶ τῆς ψυχῆς.

Τὴν ἐγκράτειαν, καὶ τὴν ἀντισημασίαν,
καὶ τὴν σώφροσύναν, καὶ τὴν καρτερίαν,
καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὰ ὅμοια ταῖς,
μεγίστας καὶ εὐαρίπας διδάμνουσι εὐλόγηται
παρὰ τῷ Θεῷ· ἀντισταγμείας καὶ ἀντι-
σταγμείας, καὶ βοηθῶντας πρὸς τὰ ἐκεί-
νου δυσχερῆ· ὥς τις διδάμνουσι ἐκ γυ-
μνάσμεν, καὶ πρὸς χεῖρας ἔχουσαν, ἐ-
δω ἔτι χαλεπὸν, ἢ ὀδυνηρὸν, ἢ ἀφόρη-
τον ὑπολαβόμενον ἡμῖν γίνεται· λο-
γίζόμενοι, ὅτι πάντα ἀνθρώπινα ἐστὶ, καὶ
νικῶνται ὑπὸ ἧς αὐτῶν ἀρετῶν. Τῷ-
το ἐκ ἐνδυμνῆται οἱ ἀνόντοι τὴν ψυ-
χὴν. ὁ δὲ γὰρ λογίζονται, ὅτι πάντα
καλῶς, καὶ δέοντως γίνεται εἰς τὸ συμ-
φέρειν ἡμῖν, ἵνα διαλάμψωσιν αἱ ἀρε-
ταί, καὶ σφαιρωθῶμεν ὑπὸ τῷ Θεῷ.

γ.

Wstęp do niniejszej księgi

[XIX] Bóg, błogosławiona Natura, ponaddoskonała Doskonałość, ponaddobry i ponadpiękny sprawczy Początek wszystkich dobrych i pięknych rzeczy, od zawsze, według swojej tearchicznej¹ idei, wyznaczył człowieka do kontemplowania i umyślnie od początku postawił w sobie ten cel w odniesieniu do niego w czasie, w którym spodobało Mu się go tworzyć. I wziął ciało z materii, a od siebie nałożył duszę, tak jakby w małe włożył jakiś świat, wielki rozległością mocy i wybitnością; za pewnym w teologii Grzegorzem²: stworzył człowieka jako „wprowadzonego w zmysłowe stworzenie oraz wtajemniczonego w umysłowe”³. A czymże innym jest człowiek niż rzeźbą i zrobionym przez Boga obrazem⁴, opływającym we wszystkie łaski? Dalej, gdy nadał mu też prawo w przykazaniach jako pewną próbę wolnej woli, poznał, że następnie trzeba go do tego doprowadzić i, co mówi Syrach, *oddał go w ręce jego decyzji*⁵ – dał mu możliwość

.....
¹ Tearchia to według Pseudo-Dionizego Areopagity Trójca Święta sama w sobie, będąca źródłem i początkiem przebóstwienia (zob. DION. AR. *De div. nom.* I 3). Przymiotnik „tearchiczny” znaczy zatem: boski, trynitarny lub przebóstwiający.

² Św. Grzegorzem z Nazjanzu, zwanym także Teologiem; oprócz niego tytuł ten przypisuje się w tradycji wschodniej jeszcze tylko dwóm świętym: Janowi Apostołowi oraz Symeonowi Nowemu Teologowi.

³ Autor w całym wstępie cytuje teksty Ojców z pamięci, co utrudnia dokładną identyfikację konkretnych fragmentów.

⁴ Por. Rdz 1,27.

⁵ Syr 15,14; teksty biblijne w przekładzie własnym.

wyboru myśli według mniemania. Dał mu także do zgarnięcia, jakby w nagrodę za ustrzeżenie Jego przykazania, hipostatyczną łaskę przebóstwienia⁶ – Boga powstałego i olśniewającego nieskalanym światłem na wieki.

Niestety – o oszustwo zawiści! – sprawca pierwotnego zła nie zniósł, aby zostało to wprowadzone w czyn. Powziął zawiść przeciwko Stwórcy i stworzeniu, jak mówi Święty Maksym⁷: przeciwko temu pierwszemu, żeby moc Dobroci, godna wszelkiej pochwały w działaniu, nie stała się widoczna, przebóstwiając człowieka, a przeciwko temu drugiemu, żeby nie został pokazany jako uczestnik ponadnaturalnej chwały w przebóstwieniu. Okpiwszy podstępem, fałszywy, nieszczęsnego człowieka, za pomocą niby pięknych słówek spowodował naruszenie ubóstwiającego przykazania. A gdy – och! – oddzielił go od boskiej chwały, uważał w sobie, że jest swego rodzaju zwycięzcą w olimpijskich zawodach, ponieważ zdołał udaremnić spełnienie przedwiecznej woli Boga.

Skoro jednak – mówiąc zgodnie z boskimi przepowiedniami – postanowienie Boga, które stało się dla przebóstwienia ludzkiej natury, trwa na wiečność, a *myśli Jego serca z pokolenia na pokolenie*⁸, to oczywiście zmierzające do tego celu słowa Opatrzności oraz Sądu doszły do niego nieuchronnie tak w obecnym, jak i w przyszłym wieku (według wyjaśnienia świętego Maksyma). Samo najbardziej tearchiczne Słowo Ojca postanowiło przed ostatnimi dniami, ze względu na miłosierne serce, [XX] unieważnić postanowienia władców ciemności, a dokonać i wprowadzić w czyn starodawne i prawdziwe postanowienie, które wcześniej wyznaczyło. Dlatego też, dzięki upodobaniu Ojca oraz przy współudziale Ducha, zostało Ono ucieleśnione, schwyciło całą naszą naturę i przebóstwiło ją. Następnie, podarowawszy nam swoje zbawcze i ubóstwiające przykazania, a przez chrzest doskonałą łaskę swojego własnego Przenajświętszego Ducha – jakby rozsiało w naszych sercach boskie nasienie – dało nam, według

.....
⁶ Przebóstwienie, czyli uczestnictwo w boskiej naturze (por. 2 P 1,4), jest wg autorów całej *Filokalii* celem życia człowieka na ziemi.

⁷ Św. Maksym Wyznawca.

⁸ Ps 33(32),11.

boskiego Ewangelisty, zdolność do tego, abyśmy – postępując według Jego życiodajnych przykazań w duchowym dojrzewaniu i ustrzegłszy w sobie nieugaszoną łaskę dzięki ich spełnianiu – ostatecznie wydali owoc, *stali się przez nią⁹ dziećmi Bożymi¹⁰* oraz zostali przebóstwieni, *doszedłszy do doskonałego męża, do granicy dojrzałości w wypełnieniu Chrystusem¹¹*. Taki był bowiem w zarysie cały cel i koniec całego planu Słowa wobec nas.

Lecz – och! – pięknie jest teraz gorzko westchnąć, za świętym Chryzostomem¹². Skorzystaliśmy bowiem z tak wielkiej łaski i zostaliśmy uznani za godnych takiego dostojenstwa, że nasza dusza, poddawana oczyszczeniu Duchem podczas chrztu, świeci bardziej niż słońce. Ponieważ jednak przyjmujemy taką boską hojność jako niemowlęta, to, oślepieni przez brak poznania, a jeszcze bardziej przez mrok życiowych trosk, tak bardzo zasypaliśmy łaskę namiętnościami, że w ostateczności jesteśmy zagrożeni tym, że Duch Boży zostanie w nas wygaszony i że będziemy cierpieć niemal to samo, co tamci, którzy odpowiedzieli Pawłowi słowami: *Ale ani o Duchu Świętym nie usłyszeliśmy, czy jest¹³*; a także, że rzeczywiście staniemy się – za prorokiem – jak na początku, gdy nie panowała nad nami łaska. Ach, nasza słabość! Oby przepadło zło oraz nasze przywiązanie do zmysłowych rzeczy, sprzeczne z tym, co należyte! A zadziwiające jest i to, że nawet jeśli przypadkiem usłyszelibyśmy, że u innych działa łaska, zaprzeczamy temu w zawiści i nawet nie wierzymy, że w obecnym wieku ma miejsce jej działanie.

I cóż z tego wynika? Duch czyni mądrymi ojców, pełnych Bożej mądrości, i dla całkowitej trzeźwości, dla uważności we wszystkim, dla strzeżenia umysłu odkrywa im sposób na ponowne odnalezienie łaski, ponieważ jest On prawdziwie zdumiewający i w najwyższym stopniu pełen wiedzy. A było to nieprzerwane modlenie się¹⁴ do naszego Pana

.....
⁹ Władzę.

¹⁰ J 1,12.

¹¹ Ef 4,13.

¹² Zob. IOH. CHRYS. *In ep. II ad Cor.* VII,5, PG 61, kol. 448.

¹³ Dz 19,2.

¹⁴ Por. 1 Tes 5,17.

Jezusa Chrystusa, Syna Bożego. Nie mówię jednak po prostu o wznoszeniu modlitw jedynie w umyśle i wargami – bo to jest ogólnie jasne dla wszystkich, którzy decydują się oddawać cześć, a także łatwe dla przypadkowej osoby – ale o tych, którzy zwrócili się całym umysłem ku wewnętrznemu człowiekowi. Jest to zdumiewające – w ten sposób wzywają wewnątrz, w samej głębi serca, przenaświętsze Imię Pana i poszukują miłosierdzia od Niego. Oddają się tylko nagim słowom modlitwy, w ogóle nie przyjmują nic innego – czy to wewnątrz, czy na zewnątrz, bez żadnej różnicy – oraz pilnują, aby rozum był bez zabarwienia¹⁵. A początki takiego działania oraz, jak mógłby ktoś powiedzieć, materiał wzięli z samej nauki Pana, który niegdyś mówił: *Boże królestwo jest wewnątrz was*¹⁶, a kiedy indziej: *Obludniku, oczyść najpierw wnętrze kielicha i półmiska, a wtedy również to, co na zewnątrz, będzie czyste*¹⁷ (podobnie: myśli się tu nie zmysłowo, ale o naszym wewnętrznym człowieku); a także z apostoła Pawła, który tak napisał do Efezjan: *Z tego względu zginam moje kolana przed Ojcem naszego Pana, [XXI] Jezusa Chrystusa, żeby dał wam w mocy stać się silnymi przez Jego Ducha, po to, aby Chrystus zamieszkał poprzez Ducha w wewnętrznym człowieku w waszych sercach*¹⁸ – cóż mogłoby być pewniejsze od tego świadectwa? A gdzie indziej: *Śpiewając – mówi [Apostoł] – i wznosząc Panu psalmy w waszym sercu*¹⁹. Czy słyszysz? Mówi: „w sercu”! Nie inaczej potwierdza to również Przełożony: *aż przebłyśnie dzień i wszędzie jutrzienka w waszych sercach*²⁰. Duch Święty uczy o tym jako o koniecznym [działaniu] dla każdego oddającego cześć również w wielu dziesiątkach tysięcy innych wersów Nowego Pisma²¹, jak mogą to spostrzec ci, którzy starannie się nad nim pochylają. Namiętności są pochłaniane przez takie działanie, zarówno przecież duchowe, jak i pełne wiedzy, razem ze speł-

.....
¹⁵ Bez obcego wpływu.

¹⁶ Łk 17,21.

¹⁷ Mt 23,26.

¹⁸ Por. Ef 3,14–17.

¹⁹ Ef 5,19.

²⁰ 2 P 1,19.

²¹ Nowego Testamentu.

nianiem przykazań oraz pozostałych cnót moralnych w możliwym dla nas zakresie, za sprawą gorąca, które powstaje w sercu dzięki wzywaniu prze-najświętszego Imienia, a także dzięki duchowemu działaniu w nim, ponieważ *nasz Bóg to ogień, ogień pochłaniający zepsucie*²² – a umysł i serce są stopniowo oczyszczane i jednoczą się ze sobą. A gdy zostały oczyszczone oraz zjednoczone ze sobą, to odtąd łatwiej wypełniane są zbawcze przykazania. Odtąd wzrastają w duszy owoce Ducha i obfituje ona w nagromadzone dobra. A także, krótko mówiąc, możemy odtąd szybciej powrócić do podarowanej nam z początku, na chrzcie, doskonałej łaski Ducha – która co prawda jest w nas, ale przysypana namiętnościami, podobnie do iskry w sadzy. I możemy się jej, na powrót jasno rozpalonej, dokładnie przyjrzeć oraz stać się oświeceni duchowo, a następnie doskonali i w końcu przebóstwieni.

Jednakże większość Ojców przypomina tu i ówdzie w swoich pismach o tej działalności²³, ponieważ tworzą tekst dla tych, którzy wiedzą. Niektórzy jednak, prawdopodobnie wiedząc z wyprzedzeniem o nieświadomości i niedbałości o tę zbawczą medytację nad naszym pochodzeniem, objaśnili też drobiazgowo sposób praktykowania jej pewnymi naturalnymi metodami. Nie zawahali się przed przekazaniem go nam, swoim dzieciom, jako w pewnym sensie ojcowskiego spadku. Oni też – wysławiając ją pod wieloma imionami, nazwawszy ją początkiem każdej innej miłej Bogu działalności, nagromadzeniem dóbr, nietkniętym znakiem nawrócenia oraz działaniem duchowym, które jest podstawą prawdziwej kontemplacji – prowadzą wszystkich ku korzyści z tego dzieła.

Skarżę się jednak odtąd i wzruszenie odbiera mi mowę, mowę o książkach – ponieważ filozofują o takiej, według Areopagity²⁴, prawdziwie oczyszczającej, oświecającej i doskonałej działalności – ale też mowę o innych książkach, o których, ze względu na omówienie uważności

.....
²² Por. Pwt 4,24.

²³ Czyli modlitwy Jezusowej.

²⁴ Chodzi zapewne o *Teologię mistyczną* Pseudo-Dionizego Areopagity.

i trzeźwości, wielu mówi jako o „neptyckich”²⁵. Wszystkie one razem, niczym w pewien sposób konieczne środki i narzędzia, dotyczą tego samego tematu i mają jeden cel: przebóstwić człowieka. Ze względu na starodawność, ze względu na rzadkość (pozwól powiedzieć!) i ponieważ nigdy nie zostały wydane drukiem, niemalże przepadły. A nawet jeśli niektóre gdzieś się ostały, to i te są zjedzone przez mole, zupełnie zniszczone i pamięta się o nich prawie tak, jakby ich nigdy nie było²⁶. Dodam, że skoro również większość z nas niedbale się prowadzi i kłopotczy o wiele rzeczy (mówię o cnotach cielesnych oraz czynnych) czy też, mówiąc bardziej w zgodzie z prawdą, jedynie o narzędzia cnót, na które trwonią całe życie, a jedną (oczywiście strzeżenie umysłu oraz czystą modlitwę) w niewiedzy – nie wiem, jak to się dzieje – bardzo zaniedbują, [XXII] powstaje niebezpieczeństwo, że taka krótka i najśłodsza działalność ostatecznie przepadnie, w wyniku czego łaska osłabnie i zgaśnie, a wraz z nią rozpadnie się nasza jedność z Bogiem i Boże dzieło. (A to właśnie ona była, jak powiedziano, od początku głównym zamierzeniem Boga, według Jego upodobania. Ku niej, jako ku najbardziej stosownemu dla celu skutkowi, skierowane są zarówno stwarzanie do bycia, jak i plan Bożego Słowa na pomyślność – na wieczną pomyślność! – dla nas. I w ogóle te rzeczy w Starym Testamencie oraz te w Nowym Testamencie zostały uczynione tak, jak odpowiadało Bogu).

Skoro dawniej wielu – i tych, którzy byli w świecie, i samych królów, i dworzan – dręczonych każdego dnia niezliczonymi, wielkimi troskami i niepokojami życiowymi, miało jedno i to samo zadanie: nieprzerwanie uważać na siebie w sercu (a wielu takich odnajdujemy w opowieściach), to teraz wskutek zaniedbania oraz braku poznania jest to zadanie jak najrzadsze – o utrapienie! – i bardzo trudno je odnaleźć nie tylko u tych, którzy są w świecie, lecz także u samych mnichów i hezychastów. A pozbawiani tego – choć każdy z nich zmaga się w miarę sił

²⁵ Przymiotnik utworzony od gr. νῆψις (trzeźwość); *neptycki* (νηπτικός) to znaczy żyjący trzeźwo, bez ulegania „upojeniu” złem.

²⁶ Tu autor czyni zapewne aluzję do stanu bibliotek, w których prowadził poszukiwania interesujących go rękopisów.

i znosi trudy za cnotę – nie zrywają jednak żadnego owocu, ponieważ nie da się go zebrać bez nieprzerwanej pamięci o Panu oraz czystości od wszystkiego, co niegodziwe, jaka rodzi się z samego serca i umysłu. *Beze Mnie* – mówi bowiem [Słowo] – *nie możecie niczego czynić*. I znów: *Kto we Mnie trwa, ten daje wielki owoc*²⁷.

Z tego też powodu dowodzę, że przyczyna, ze względu na którą zabrakło wyróżniających się dobrocią i żyjących dalej po śmierci i obecnie tak niewielu jest zbawianych²⁸, nie jest oczywiście inna niż ta, że zaniebdaliśmy to dzieło, które wiedzie do przebóstwienia. „Bez przebóstwienia umysłu” – powiedział ktoś – „nie da się nie tylko uświęcić, ale nawet zbawić człowieka”²⁹. I samo już usłyszenie tego jest straszliwe, ponieważ, według objawienia mędrców w Bogu, bycie zbawionym i bycie przebóstwionym są tym samym. Co więcej i co jeszcze ważniejsze, jesteśmy pozbawieni również ksiąg, które do tego prowadzą. Bez nich osiągnięcie celu należy do rzeczy niemożliwych.

Lecz oto – piękny pod każdym względem i dobry, prawdziwie miłujący Chrystusa Pana, który nie ustaje w zabiegach o żadną pierwszą nagrodę, tycząca się słowa o hojności, umiłowaniu ubogich, gościnności czy innym korowodzie cnót, który płonie od natchnionego Bogiem zapалу dla wspólnej korzyści!

On, on to właśnie³⁰, natchniony przez łaskę Chrystusa, który chce zbawić i przebóstwić wszystkich ludzi³¹, zamienia lament w radość, rozwiązując problem. Dając bowiem z siebie wszystko, przedkłada dla wspólnego dobra środek prowadzący do przebóstwienia i, że tak powiem, biegnie na rękach i nogach oraz wszelkim sposobem pracuje tym samym na rzecz przedwiecznej, jak powiedziano, woli Boga. Jaka chwała, jaka wspaniałość, brawo! Oto bowiem niewydane nigdy wcześniej, oto leżące w ukryciu, w ciemności, gdzieś w kącie, nieznane i przeżarte przez mole, porozrzu-

.....
²⁷ J 15,5.

²⁸ Por. Łk 13,23.

²⁹ Nie wiadomo, kogo konkretnie autor ma na myśli.

³⁰ Księżę rumuński, który sfinansował edycję *Filokalii*.

³¹ Por. 1 Tm 2,4.

cane i rozproszone tu i ówdzie, oto prowadzące za pomocą wiedzy do czystości serca, trzeźwości umysłu, wezwania łaski w nas – a dodaj też: przebóstwienia – księgi zebrał w jedno i, żadną miarą nie szczędząc środków, oddał wielkiemu i jawnemu światłu sztuki drukarskiej (bo trzeba, trzeba było, aby te dzieła, które traktują o boskim oświeceniu, zostały uznane za godne światła w druku). Uwalnia dzięki niej [XXIII] tych, którzy znają trudy przepisywania, a jednocześnie budzi tych, którzy ich nie znają, do miłości posiadania – a zaryzykuje stwierdzeniem, że również do stosowania w praktyce. Masz zatem, najdroższy czytelniku, dzięki szlachetnemu panu Janisowi wolną na przyszłość od trudu przepisywania i łatwą do nabycia niniejszą książkę duchową. Książkę – magazyn trzeźwości, strażnicę umysłu, mistyczne nauczanie duchowej modlitwy. Książkę – znakomity szkic praktyki, niezawodny przewodnik kontemplacji³², raj Ojców³³, złoty sznur cnót. Książkę – mocną mowę Jezusa, trąbę, która wzywa łaskę, i krótko mówiąc, to właśnie narzędzie przebóstwienia czy też jakąś inną tysiąckroć upragnioną rzecz, o którą starano się przed wieloma laty i której poszukiwano, ale jej nie znaleziono. Z tego zatem względu i na tobie spoczywałby oczywisty i nagły obowiązek, by błagać Boskość w intencji dobroczyńcy i współpracowników, żeby również oni osiągnęli równą miarę przebóstwienia oraz – ponieważ napracowali się na rzecz tego – pierwsi też skorzystali z owoców.

W tym miejscu mowy jednak ktoś mógłby, być może, zaprotestować wobec tych faktów, twierdząc, że nie jest słusznym wydawanie tego, ponieważ niektóre teksty w książce są jakby obcojęzyczne dla uszu wielu ludzi³⁴; ponieważ – mówi ktoś – towarzyszy im również jakieś niebezpie-

³² Według Ewagriusza z Pontu, praktyka (πρακτική) i kontemplacja (θεωρία) to dwa elementy życia duchowego: pierwszy polega na oczyszczaniu się z wad i zdobywaniu cnót, drugi na kontemplowaniu, czyli wpatrywaniu się w boskie tajemnice.

³³ *Raj ojców* to również tytuł antologii pism ascetycznych, w skład której wchodzi m.in. *Żywot Antoniego*, pisma Palladiusza, Hieronima i innych (zob. *The Paradise or Garden of the Holy Fathers*, przekł. E.A.W. BUDGE, London 1907). W tradycji łacińskiej analogiczną antologię zwykło się określać mianem *Żywotów Ojców*.

³⁴ Chodzi o to, że są pisane greką, którą trudno zrozumieć ze względu na jej archaiczność w zestawieniu z greką współczesną.

czeństwo. Spieramy się z takim, a jakże, dając mu zwięzłą odpowiedź: my również, miły towarzyszu, nie zabraliśmy się za takie przedsięwzięcie w zgodzie z własnymi myślami. Posłużyliśmy się raczej przykładami: z jednej strony – Pisma Świętego, które wszystkim pobożnym, bez rozróżniania, nakazuje nieprzerwanie się modlić³⁵ i zawsze mieć przed oczami Pana (a według Bazylego Wielkiego bezbożnie jest mówić coś zabronionego albo że nie da się zachowywać poleceń Ducha³⁶), z drugiej zaś strony – spisanej tradycji Ojców, ponieważ Grzegorz Teolog każe wszystkim podległym mu ludom intensywniej pamiętać o Bogu niż oddychać³⁷. Także boski Chryzostom wygłasza całe trzy mowy o nieprzerwanej i duchowej modlitwie³⁸, a w tysiącach pozostałych swoich nauk zachęca wszystkich razem do ciągłej modlitwy. Również ów godny podziwu Grzegorz Synaita³⁹ uczył takiego zbawczego działania, obchodząc różne miasta. Lecz przecież i sam Bóg, który zesłał anioła z góry poprzez cudotwórstwo, przypieczętował taką prawdę, gdy okiełznał sprzeciwiającego Mu się mnicha (co widać na końcu niniejszej książki). A cóż powinienem na to rzec? Skoro ci, którzy są w świecie, oraz ci, którzy przebywają w pałacach, mając, jak powiedzieliśmy, nieprzerwane zadanie – taką medytację, utwierdzają słowo czynem i potrafią sami z siebie okiełznać tych, którzy się sprzeciwiają. Jeśli jednak zdarzyło się, że niektórzy zmienili jakiś drobiazg, to cóż w tym dziwnego? Według Grzegorza Synaity na ogół było tak z nimi z powodu zuchwałości.

Ja jednak uważam, że przyczyną tej zmiany jest przede wszystkim to, że nie we wszystkim byli w ścisłej zgodzie z nauczaniem Ojców o tym działaniu – a nie (uchowaj!), że byli wbrew samemu działaniu. Jest ono bowiem święte, a z jego pomocą modlimy się o uwolnienie od wszelkiego zbłądzenia. Ponieważ nawet zgodne z prawem Boże przykazanie, które prowadzi do życia, zostało, mówi Paweł, przez niektórych uznane za to,

.....
³⁵ Por. 1 Tes 5,17.

³⁶ BASIL. CAES. *Reg. fus. tract.* 3,1; *Reg. brev. tract.* 204.

³⁷ GREG. NAZ. *Or.* 27,4.

³⁸ Możliwe, że autor ma na myśli trzy *De precat. or.* (PG 50, kol. 775–786) i *De precat.* (PG 64, kol. 461–465).

³⁹ Św. Grzegorz Synaita (1255–1346), jego pisma zawiera czwarty tom *Filokalii*.

które prowadzi do śmierci. Nie stało się to jednak ze względu na przykazanie – jak bowiem mogłoby tak być, skoro jest ono święte, sprawiedliwe i prawdziwe⁴⁰ – ale ze względu na zepsucie dusz sprzedanych w niewolę grzeszności. Dlaczego więc z tego powodu? Czy trzeba potępić boskie przykazanie [XXIV] ze względu na grzeszność niektórych ludzi? I czy trzeba też lekceważyć takie zbawcze działanie ze względu na zmianę niektórych ludzi? W żadnym wypadku – ani jedno, ani drugie! Trzeba raczej – ufając Temu, który powiedział: *Ja jestem drogą i prawdą*⁴¹ – z całą pokorą i żalobnym usposobieniem zabierać się do dzieła. Bo według nauki Ojców, choćby cała niegodziwa falanga demonów ruszyła na tego, który uwolnił się od zuchwałości oraz chęci przypodobania się ludziom, nie będzie ona w stanie nawet się do niego zbliżyć. Skoro tak się sprawy mają, a książka ze wszystkich stron, o których powiedziano, ukazuje na wszelki sposób i wszędzie nienaganność⁴², najstosowniej byłoby następnie przyjąć na ręce owo zaproszenie Mądrości na ucztę – to zaproszenie potężnego głosu herolda do wszystkich na ucztę tej jakże duchowej książki⁴³.

A zatem przybądźcie wy, którzy nie nienawidzicie boskich uczt ani też nie wymawiacie się polami, wołami i żonami na wzór tych w Ewangeliach⁴⁴. Przybądźcie! Zjedzcie na tej uczcie dający poznanie chleb mądrości, wypijcie wino, które rozwesela umysłowo serce, ale pozbawia wszystkich spraw zmysłowych wraz z umysłowymi ze względu na ubóstwienie w ekstazie, i upijcie się prawdziwie trzeźwym pijaństwem! Przybądźcie wszyscy, którzy wyznajecie prawosławną wiarę, świeccy razem z mnichami, którzy staracie się odnaleźć będące wewnątrz was królestwo Boże⁴⁵ oraz skarb

⁴⁰ Por. Rz 7,12.

⁴¹ J 14,6.

⁴² Zapewne aluzja do formalnego zezwolenia na druk z 1781 r., otrzymanego z Wydziału Teologicznego Uniwersytetu w Padwie, co było warunkiem druku książek teologicznych na terenie Republiki Weneckiej.

⁴³ Por. Prz 9,1–6.

⁴⁴ Por. Łk 14,18–20.

⁴⁵ Por. Łk 17,21.

ukryty na polu serca⁴⁶ – ci, którym słodki jest Jezus Chrystus – żebyście, wolni od niewoli spraw na dole⁴⁷, ze swobodnym ruchem waszego umysłu oraz sercem oczyszczonym z namiętności, dzięki nieprzerwanemu, budzącemu grozę wezwaniu naszego Pana Jezusa Chrystusa oraz wszystkim pozostałym cnotom, nauczanych w niniejszej książce, zjednoczyli się ze sobą, a przez siebie również z Bogiem, w zgodzie z nawoływaniem ku Ojcu Pana. Żebyście, jak mówiono, *byli jednym, jak My jednym jesteśmy*⁴⁸ – i tak, zjednoczeni z Nim i jak najdosławniej odmienieni natchnieniem oraz ekstazą Bożej miłości, zostali przebóstwieni. Obyście z duchowym postrzeganiem i bezsporną obfitością powrócili też do pierwotnego celu Boga, sławiąc Ojca, Syna i Ducha Świętego, jedną najbardziej tearchiczną Boskość, której należy się wszelka chwała, cześć i hołd na wieki wieków. Amen.

.....
⁴⁶ Por. Mt 13,44.

⁴⁷ Ziemskich.

⁴⁸ J 17,11.